

היסטוריה

העורכים:

עופר אשכנזי, מיכל בירן, רות ג'ניאן, דניאלה דוויק

גיליון 49 • אב תשפ"ב

כתב עת של

החברה ההיסטורית הישראלית • ירושלים

מועצת המערכת:

פרופ' סטיבן אשהיים, פרופ' דרור זאבי, פרופ' בנימין נויברגר, פרופ' יוסף קפלן,
פרופ' רנן קצוף, פרופ' אילנה קראוזמן בן-עמוס, פרופ' רון רובין, ד"ר אילן רחום,
פרופ' שולמית שחר, פרופ' אהרן שי

מוזכ"לית החברה ההיסטורית הישראלית: ד"ר צאלה רובל

מרכזת המערכת: מור גלר

עורכת לשון: רחל לב-הר

הבאה לדפוס: נעה גרינולד-עסיס

יוצא לאור בסיוע משרד התרבות והספורט

מאמרים יש לשלוח למערכת כשהם מודפסים ברווח כפול ומותקנים על פי 'הנחיות להגשת כתבי יד לכתב העת "היסטוריה"' המופיעות באתר האינטרנט של החברה ההיסטורית הישראלית: www.historical.org.il. המערכת מבקשת מן המחברים לשלוח למערכת בדוא"ל קובץ בתכנת וורד בצירוף תקציר אנגלי לכתובת historia@history.org.il.

כתובת המערכת: ת"ד 10477, ירושלים 9110401

טלפון: 02-5650444/5 פקס: 02-6712388

דואר אלקטרוני: historia@history.org.il

אתר אינטרנט: www.historical.org.il

ISSN 0334-4843 • כל הזכויות שמורות לחברה ההיסטורית הישראלית, תשפ"ב

אין להעתיק או להפיץ חוברת זו או קטעים ממנה, בשום צורה ואופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור

סידור ועימוד: רונית גלעד • הדפסה: אלקו פרינט, ירושלים

תוכן העניינים

חזיון הצלב הזוהר בשמי ירושלים (351 לספירה): לגלגוליו של מאורע מכונן בתולדות כנסיית ירושלים וקביעתו בלוח המועדים המקומי	עודד עיר־שי ויונתן ליבנה	5
תחרויות ספורט כסממנים של זהות דתית בקיסריה בשלהי העת העתיקה: הדרשות החדשות של אב הכנסייה אוריגנס, הסופיסטיקה השנייה וספרות חז"ל	מארן ניהוף	47
חלום על חיי שיתוף ואחוה: קבוצות שיתופיות בתנועת הארבעה במאי בסין	שחר רהב	79
ריאיון עם פרופסור ג'מאל קפדאר	אבי רובין	109
	ביקורות ספרים	
עברים אחרים (על ריצ'רד ג' אוונס, עבר אחר: היסטוריה נוגדת־מציאות, תרגמה מירי אליאב־פלדון, החברה ההיסטורית הישראלית ומאגנס, ירושלים תש"ף)	אלעזר וינריב	129
לא כל המשפחות דומות זו לזו (על אוריאל סימונסון ויניב פוקס [עורכים], המשפחה בשלהי העת העתיקה: בין שארות לקהילה, מוסד ביאליק, ירושלים תש"ף)	טלי ברנר	137
	סיכומים באנגלית	V

המשתתפים בקובץ

פרופ' עודד עיר-שי	החוג להיסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים, oded.irshai@mail.huji.ac.il
יונתן ליבנה	החוג להיסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים, yonatan.livneh@mail.huji.ac.il
פרופ' מארן ניהוף	החוג למחשבת ישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים, maren.niehoff@mail.huji.ac.il
ד"ר שחר רהב	החוג ללימודי אסיה, אוניברסיטת חיפה, shakhar@research.haifa.ac.il
פרופ' אבי רובין	המחלקה ללימודי המזרח התיכון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, avirubin@bgu.ac.il
פרופ' אלעזר וינריב	אמריטוס, המחלקה להיסטוריה, פילוסופיה ומדעי היהדות, האוניברסיטה הפתוחה, eweinryb@yahoo.com
ד"ר טלי ברנר	התוכנית לתואר השני במחקר תרבות הילד והנוער, אוניברסיטת תל אביב, tmberner@gmail.com

תקצירים ומפתחות למאמרים המופיעים בכתב עת זה מתפרסמים בתוך:
Historical Abstracts and America: History and Life

תמונת השער:

צייר: ליאנג יו־לונג (梁玉龙), מתוך אוסף סטפן לנדסברגר. ראו במאמרו של שחר רהב על קבוצות שיתופיות בתנועת הארבעה במאי בסין בחוברת זו

עיצוב העטיפה: דודו הראל

תחרויות ספורט כסממנים של זהות דתית בקיסריה בשלהי העת העתיקה: הדרשות החדשות של אב הכנסייה אוריגנס, הסופיסטיקה השנייה וספרות חז"ל

מארן ר' ניהוף

הורדוס ציין את ייסודה של קיסריה בשנת 10 לפסה"נ בחגיגות מיוחדות. לפי יוספוס, חגיגות אלה החלו במקביל למשחקים האולימפיים ה-192, כללו תחרויות ספורט לכבוד הקיסר הרומי אוגוסטוס, ועם הזמן התקיימו אחת לארבע שנים.¹ הורדוס שימש בתפקיד הנשיא במשחקים האולימפיים המפורסמים, והצליח להשיג מענקים נדיבים מהקיסר ומאשתו כדי לממן פרסים גדולים ותוכנית בידור נרחבת בקיסריה.² יוספוס מזכיר גם את קשריו הבינ-

* תודתי נתונה לקרן הלאומית למדע (מענק מספר 1346/21) על תמיכתה הנדיבה במחקר שעליו מאמר זה מתבסס וליהודה ליבס על לימוד משותף בחברותא רבת-שנים על הדרשות החדשות של אוריגנס, שהכינה אותי למחקר העצמאי הנוכחי. מאמר זה נכתב בזמן הסגר הראשון בתקופת הקורונה ולא היה מתאפשר בלי העזרה הפעילה של חברים ועמיתים ברחבי העולם ששלחו חומרים דיגיטליים. תודה ליאסון קוניג, נייג'ל קרוטר, פולקר דרהקול, התר רייד, אנדריה רוטשטיין ואולריך סין. תודה גם ליאן ברמר, ריבקה גרשט, אדוארד ואטס, יקיר פז, מרגלית פינקלברג, אוטו פן ניף, יאסון קוניג, דוד קונסטן, אנדריה רוטשטיין וגונטר שטמברגר על הערותיהם המועילות על הטייטה האנגלית של המאמר. לעוזי ליבנר תודה על הזמנתו להציג את החומרים הללו בסמינר של קבוצת המחקר 'העבר בעבר', ב'סכוליון' באוניברסיטה העברית בירושלים. תודה גם לשני הקוראים האנונימיים מטעם 'היסטוריה' על הערותיהם. התרגומים של המקורות העתיקים הם פרי עטי אלא אם צוין אחרת.

1 יוספוס אומר שהמשחקים התקיימו 'באולימפיאדה המאה תשעים ושתיים' (ἐπ' ὀλυμπιάδος) (δευτέρως καὶ ἐνενηκοστῆς πρὸς ταῖς ἑκατὸν היהודים, תרגום אברהם שליט, ירושלים 1967, טז, 136, 138); כל הציטוטים מיוספוס הובאו מספר זה, והוכנסו כמה התאמות של מחברת המאמר. כמו כן, הורדוס 'הקדיש תחרות לקיסר, לאחר שעשה הכנות לערוך אותה אחת לחמש שנים', כלומר בהפרש של ארבע שנים (ἀνέτ(θ)ει αὐτόν, שם). יוספוס משתמש במונח כמעט זהה לזה של אפקריקנוס (πενταετηρικόν), ההיסטוריון הנוצרי מהמאה השלישית לסה"נ, המסביר בצורה מפורשת שמדובר על הפרשים של ארבע שנים; פרגמנט 65, 1.40, בתוך: Martin Wallraff (ed.), *Iulius Africanus*, *Chronographiae: The Extant Fragments*, Berlin 2007, pp. 194–195

2 הורדוס ביקר בעיר אולימפיה בדרך לרומא, שימש שם כנשיא המשחקים ולפי יוספוס 'העניק שי לא רק לקהילות יוון אלא לעולם כולו, לכל מקום ששמעה של תהילת המשחקים האולימפיים הגיע אליו' (יוספוס, מלחמת היהודים א, 426, בתרגום ליוז אולמן); ראו גם: Jodi Magness,

לאומיים של הורדוס שבהם נעזר כדי למשוך קהל צופים ומתחרים. לדבריו, 'וכשהתכנסו בעיר המון רב לראות [במחזות] והמשלחות ששיגרו העמים בגלל הטובות שזכו להן, קיבל [הורדוס] את פני כולם באכסניות ובשולחנות ובחגיגות בלתי פוסקות'.³ בהקשר המקביל של תחרויות בירושלים יוספוס מדבר על שאיפתו של הורדוס למשוך 'את המתחרים המובילים במקצועות השונים' על ידי 'פרסי הניצחון הגדולים ביותר' (יוספוס, קדמוניות טו, 270). הורדוס, הוא מסכם, 'עשה מאמצים כדי שכולם [כל המתחרים] המצוינים ביותר יבואו לתחרות'.⁴

קיסריה היא דוגמה מוקדמת לתהליך רחב ביותר של מיזוג תרבויות במרחב המזרחי של הים התיכון. תהליך זה החל כשאלכסנדר מוקדון ייסד את המשחקים בעיר צור, והגיע לשיאו במשחקים באנטיוכיה שנחשבו לשווים בחשיבותם לאלה שבאולימפיה. הם אף זכו למעורבותו האישית של הקיסר הרומי דיאוקלטיאן בשנת 300 לסה"נ והצלו על כל התחרויות האחרות באזור, אך נסגרו בשנת 524 לסה"נ על ידי הקיסר הנוצרי יוסטין הראשון.⁵ מדיניותו של הורדוס, שהייתה מכוונת לקיסר הרומי ולקהלים הלניסטים רחבים,

'Herod the Great's Self-Presentation through his Tomb at Herodium', *Journal of Ancient Judaism* 10, 3 (2019), pp. 258–287, esp. pp. 270–272. יוספוס מזכיר את המענקים שהורדוס קיבל ממשפחת הקיסר הרומי, יוספוס, קדמוניות (לעיל, הערה 1), טז, 139–137.

3 יוספוס, קדמוניות, שם, טז, 140. המסורת של משלחות צופים ומעוררים מטעם הערים השונות, המוזכרת אצל יוספוס, מתבססת על מוסד ה'צופים' באולימפיה; לפרטים ראו: Ian C. Rutherford, 'Theoria and the Olympic Games: A Neglected Aspect of Ancient Athletics', *The Olympic Games in Antiquity: Bring Forth Rain and Bear Fruit*, eds. M.A. Kaila et al., Athens 2004, pp. 171–183; Idem, *State Pilgrims and Sacred Observers in Ancient Greece: A Study of Theōriā and Theōroi*, Cambridge 2013, pp. 35–50. על השרידים הארכאולוגיים של האצטדיון של הורדוס ראו: יוסף פטריך, הליכה לקיסריה: מבט היסטורי וארכאולוגי, ירושלים תשע"ה, עמ' 78–83. על פרגמנט של רוכב סוסים, המזוהה על ידי רבקה גרשט כדמות שכנראה קישטה את המגרש של הורדוס, ראו: Rivka Gersht, 'The Sculpture Uncovered in Herod's Circus and Related Buildings', *Caesarea Maritima I: Herod's Circus and Related Buildings*, ed. Yosef Porath (*Israel Antiquities Authority Reports*, 57), Jerusalem 2015, pp. 139–196, esp. pp. 144–145, 154–155.

4 *καὶ διεσπούδαστο πάντας τοὺς ἐπισημοτάτους ἑλθεῖν ἐπὶ τῇ ἀμίλλαν* קדמוניות (לעיל, הערה 1), טו, 270.

5 Sofi Remijsen, *The End of Athletics in Late Antiquity*, Cambridge 2015, pp. 89–104; Jason König, 'Games and Festivals in the Greek World', *The Oxford Handbook of Hellenic Studies*, eds. George Boys-Stones et al., Oxford 2009, pp. 378–380; Onno van Nijf, 'Local Heroes: Athletics, Festivals and Elite Self-Fashioning in the Roman East', *Being Greek under Rome*, ed. Simon Goldhill, Cambridge 2001, pp. 306–334; Augusto Frascchetti, 'Le

תחרויות ספורט כסממנים של זהות דתית

אומנם עוררה ויכוחים נוקבים בקרב היהודים, אך בו־זמן סללה את הדרך באזור הים התיכון והקדימה את מאמציו של הרטוריקן היווני ליבניוס באנטיוכיה במאה הרביעית. גם הוא, כמו הורדוס, פנה אישית למכריו מבני האליטות כדי להשיג תמיכה למשלחות של מתחרים וצופים במשחקים בעירו.⁶

התחרויות בקיסריה הוסיפו להתקיים ואף התרחבו אחרי מותו של הורדוס. כתובת באפרודיסיאס, כיום עיר באזור טורקיה, מכבדת את מנגן הקיתרה מליטון ואת האתלט מנאנדר על ניצחונותיהם 'בקיסריה של סטרטון', כלומר בקיסריה שבארץ ישראל שנוסדה מחדש על ידי הורדוס.⁷ מנאנדר ניצח ב'פאנקרטיון', תחרות שכללה היאבקות ואגרוף,

feste, il circo, i calendri', *Storia di Roma*, 4, eds. Andrea Giardina and Aldo Schiavone, Torino 1989, pp. 609–627. החוקרים מעריכים בצורה שונה את משמעות סגירת המשחקים באנטיוכיה. אלכסנדר דמנט, למשל, מדבר על 'מעשים אלימים' של יוסטין שפגעו ברגישות הקהל הפגאני ועוררו התנגדות דתית, ואילו הרטמוט לפין סבור שהמשחקים ממילא כבר התדרדרו להצגה חברתית בלי משמעות עמוקה כך שסגירתם לא ממש הפריעה לאיש. ראו: Alexander Demandt, *Geschichte der Spätantike: Das Römische Reich von Diocletian bis Justinian 284–565 n. Chr.*, Munich 1998, pp. 165; Hartmut Leppin, *Justinian. Das Christliche Experiment*, Stuttgart 2011, p. 66

6 לפרטים על שאיפתיו של הורדוס להידמות לאוגוסטוס ולמלכים הלניסטים אחרים ועל התגובות הביקורתיות בקרב היהודים, ראו: מאגנס (לעיל, הערה 2), עמ' 258–287. יוספוס מדגיש את התנגדות היהודים לתחרויות של הורדוס, במיוחד לקרבות הגלאדיאטורים (יוספוס, קדמוניות [לעיל, הערה 1], טו, 279–272). ראו גם: Zeev Weiss, *Public Spectacles in Roman and Late Antique Palestine*, Cambridge, MA 2014, pp. 14–16 על ליבניוס, ראו: Libanius, *Epistles* no. 1179–1183, 843, in Otto Seeck (ed.), *Briefe des Libanius*, Leipzig 1906, עמ' 96–98. על רשתות הקשרים שהופעלו למען התחרויות ראו: Ian C. Rutherford, 'Towards a Typology of Sanctuary Networks: The Case of Roman Claros', *La Cité Interconnectée dans le Monde Gréco-Romain (Ve siècle a.C. – IVe siècle p.C.)*, eds. Madalino Dana and Ivana Savelli-Lestrade (SA, 118), Bordeaux 2019, pp. 165–182. התפקיד של המשחקים בתיווך בין אליטות מקומיות לבין מרכז האימפריה הודגש על ידי: Zahara Newby, *Greek Athletics in the Roman World: Victory and Virtue*, Oxford 2005, pp. 1–17; Onno M. Nijf and Sam van Dijk, 'Experiencing Roman Power at Greek Contests: Romaia in the Greek Festival Network', *Roman, Greek, Jewish and Christian Perceptions and Reactions*, ed. Katell Berthelot, Rome 2019, pp. 91–112 Tim Whitmarsh (ed.), *Local Knowledge and Microidentities in the Imperial Greek World*, Cambridge 2010. לפרטים על התרבות היוונית הגבוהה בארץ ישראל, בלי התייחסות לנוצרים או לתחרויות הספורט, ראו: יוסף גייגר, אהלי יפת: חכמי יוון בארץ-ישראל, ירושלים תשע"ב.

7 לפרטים על 'מגדל סטרטון', העיר ההלניסטית שקדמה לקיסריה, ראו: פטריך (לעיל, הערה 3), עמ' 4–7.

מארן ניהוף

ובמקביל ניצח גם בצור, בביירות ובנאפוליס (היום 'נבלוס') שבשומרון.⁸ זאת ועוד, כתובת משנת 221 לסה"נ שנמצאה בלאודיקאה, גם היא עיר באזור טורקיה המודרנית, מזכירה את 'המשחקים חובקי העולם של סוורוס' שהתקיימו בקיסריה.⁹ תחרויות אלה היו חלק ממפעלו של הקיסר הרומי אלכסנדר סוורוס לעודד את המשחקים היווניים ברחבי האימפריה.

תמונה 1. אתלט אלמוני, על מצבת קבורה (המצבה נמצאת במוזיאון אוצרות קיסריה בשדות ים; התמונה באדיבות רבקה גרשט)

על הספורט באנטיוכיה במאה הרביעית יש בדינו מקורות רבים יחסית שמהם עולה כי הפעילות האתלטית זכתה להתייחסויות מגוונות בשיח האינטלקטואלי.¹⁰ התפקיד התרבותי

8 ראו אצל: Joyce Reynolds et al. (eds.), *Inscriptions from Aphrodisias* 2007, (<http://insaph.kcl.ac.uk/iaph2007>), Inscription *I*Aph 1.182, lines 32–34 ([ἐν] Καί[σ]ρ[α]ρ[ε]ῖ τῆς Στρατιᾶς) Charlotte Roueché, *Performers and Partisans* (וכן: *ἀρχαῖα*) at Aphrodisias, London 1993, inscription 91c, lines 51–53 (Καίσαρ[ε]λ[ε]ν τῆς Στρατιᾶς ἀνδρῶν πανκράτιν) Luigi Moretti, *Iscrizioni agonistiche greche*, Roma 1953, pp. 206–211, 249–253; Josef Patrich, *Studies in the Archaeology and History of Caesarea Maritima*, Leiden 2011, pp. 183–184.

9 לפרטים ראו: ניובי (לעיל, הערה 6), עמ' 246–255.

10 לפרטים על אנטיוכיה ראו: John H.W.G. Liebeschuetz, *Antioch: City and Imperial Administration*, Oxford 1972; Isabella Sandwell, *Religious Identity in Late Antiquity: Greeks, Jews and Christians in Antioch*, Cambridge 2007; Lieve van

תחרויות ספורט כסממנים של זהות דתית

של התחרויות בקיסריה, לעומת זאת, לוט בערפל. ואולם מצבת קבורה מקיסריה מהמאה השלישית מספקת רמזים מעוררי השראה (ראו תמונה 1). מתואר שם אתלט שאין לנו עדויות נוספות לגביו, אך תלתל שערו המונח על כתפו מעיד עליו שהיה מתחרה מקצועי.¹¹ המצבה מעלה שאלות רבות: לאיזו קבוצה אתנית היה שייך האתלט? באילו תחרויות הצטיין, אם רשימת 'המנצחים במשחקים האולימפיים' של אפריקנוס אינה כוללת אף שם מקיסריה או מארץ ישראל?¹² יתרה מזאת, אל מי פנתה המצבה בקיסריה? מי התרשם מתהילת הניצחון של האתלט ואת מי היא דרבנה לשאוף להצלחה דומה בתחרויות? אומנם שאלות אלו נותרות בלי מענה, אך המצבה מלמדת על החשיבות של תחרויות הספורט בקיסריה במאה השלישית לסה"נ. לפחות עבור אחדים מתושבי העיר היה להן תפקיד כה חשוב בהותם עד שחקקו את סמליהן על אבן שהוצגה לציבור. מצבה זו מדרבנת אפוא לחפש עדויות נוספות שעד כה לא הובאו בחשבון כדי להבין את המשמעות המלאה של הספורט בקיסריה.¹³ עדות לא צפויה נחשפת בכתביו של אב הכנסייה אוריגנס, שעבר בשנת 234 לסה"נ מעיר הולדתו אלכסנדריה לבירת הפרובינקיה הרומית פלייסטינה (Palaestina).¹⁴ במאי

Hoof (ed.), *Libanius: A Critical Introduction*, Cambridge 2014; Jan S. Stenger, *Johannes Chrysostomos und die Christianisierung der Polis (STAC, 115)*, Tübingen 2019

11 התמונה באדיבות רבקה גרשט; המצבה נמצאת במוזיאון אוצרות קיסריה בשדות ים. לפרטים ראו: Rivka Gersht and Peter Gendelman, 'Tombs and Burial Customs in Roman and Byzantine Caesarea', *Cornupia: Studies in Honor of Arthur Segal*, eds. Michael Eisenberg and Asher Ovadia, Rome 2019, pp. 189–210, esp. pp. 201–202

12 יודגש שהרשימה של אפריקנוס אינה שוללת את האפשרות שהאתלט המוצג על המצבה אומנם ניצח במשחקים האולימפיים שכן היא מגיעה רק לאולימפיאדה ה-249, כלומר לשנת 217 לסה"נ; לפרטים ראו: ואלרף (לעיל, הערה 1), עמ' xviii–xxiii.

13 עדות נוספת לחשיבות התחרויות מתגלה בפרגמנט שמוזכר את 'מיריסמוס הרכב' בתוך: Walter Ameling et al. (eds.), *Corpus Inscriptionum Iudaeae/Palaestinas [CIIP]*, 2, Berlin 2011, no. 1136

14 נסיבות המעבר של אוריגנס מאלכסנדריה לקיסריה היו קשורות לסכסוכו עם הבישוף בעיר הולדתו. אף שנמלט משם הצליח אוריגנס להעביר את צוות הסטנוגרפים, המעתיקים והעוזרים, שהיה ממומן על ידי פטרונו אמברוזיוס, כך שהתארגן יחסית מהר בקיסריה והמשיך את עבודתו הענפה (לפרטים אוטוביוגרפיים, ראו את דברי אוריגנס בפירוש לבשורה על פי יוחנן 12–6.2.8). במפעל התרגום לעברית של טקסטים יווניים ולטיניים מארץ ישראל בשלהי העת העתיקה, שהפקידה בידי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, אני מתעתדת לכתוב מבוא מפורט על חייו ומפעליו השונים של אוריגנס. בינתיים ראו: מנחם הירשמן, בין חז"ל לאבות הכנסייה, תל אביב 1996, עמ' 54–64; Pierre Nautin, *Origène: sa vie et son oeuvre*, Paris 1977, pp. 69–70, 371–372; Joseph W. Trigg, *Origen*, London 1998, pp. 36–61; Ronald E. Heine, *Origen: Scholarship in the Service of the Church*, Oxford 2010; Alfons Fürst, *Origenes: Griechen und Christ in römischer Zeit*, Stuttgart 2017, pp. 4–13;

2012 גילתה החוקרת האיטלקייה מארינה מולין פרודל (Prodel) בספריית המדינה (Staatsbibliothek) של מינכן כתב יד ובו 29 דרשות יווניות על ספר תהילים, ואותן היא זיהתה עד מהרה כדרשות של אוריגנס. ארבע מהדרשות היו ידועות קודם לכן בתרגומו הלטיני של רופינוס, נזיר נוצרי שהתיישב בירושלים ונדרש להגן על אוריגנס במחלוקת הסוערת שפרצה סביבו במאה הרביעית. תרגום לטיני זה סייע רבות לזיהוי מכלול הדרשות שנמצאו במינכן, והבהיר את ערכן של הדרשות במקור היווני שלא היו מוכרות עד כה. מדובר על קרוב ל-400 עמודים במהדורה הביקורתית שהוכנה על ידי צוות חוקרים איטלקים בהובלתו של לורנצו פרונה (Perrone).¹⁵ זאת ועוד, העורכים הראו שאוריגנס נשא את הדרשות בקיסריה לקראת סוף חייו, כלומר לקראת אמצע המאה השלישית. גיליון מיוחד של כתב העת האיטלקי *Adamantius* משנת 2014 הוקדש לדרשות החדשות ואישר את האותנטיות שלהן לאחר שהן נבדקו מזוויות שונות. לאחרונה יצאו תרגומים ראשונים של כתב היד באנגלית ובאיטלקית, אחרי שכבר השלמתי את עבודתי שמתבססת על כתב היד עצמו הנגיש באתר הספרייה של מינכן.¹⁶ בתרגום הקטע שאני מביאה כאן אני מתייחסת גם לשני התרגומים לעיל, שיצאו בינתיים. הדרשות החדשות נחקרו עד כה לאור עקרונותיהן התאולוגיים, הקשרן הליטורגי, פרשנות המקרא המשוקעת בהן והיחסים בין יהודים לנוצרים שמשתקפים בהן.¹⁷ הקטע על תחרויות הספורט לא זכה עד כה לתשומת הלב הראויה

Maren R. Niehoff, 'Origen's Commentaries on the Old Testament', *The Oxford Handbook to Origen*, ed. Ronald Heine, Oxford 2022 (forthcoming)

15 Lorenzo Perrone, 'Origenes alt und neu: Die Psalmenhomilien in der neuentdeckten Münchner Handschrift', *Zeitschrift für Antikes Christentum* 17 (2013), pp. 193–214; Idem, 'Codex Monacensis Graecus 314: Psalmenhomilien des Origenes', *Origines XIII: Die neuen Psalmenhomilien; Eine kritische Edition des Codex Monacensis Graecus 314*, eds. Lorenzo Perrone et al., Berlin 2015, pp. 1–26; Idem, 'Origen Reading Psalms: The Challenge of a Christian Interpretation', *Scriptures, Sacred Traditions, and Strategies of Religious Subversion: Studies in Discourse with the Work of Guy G. Stroumsa*, eds. Moshe Blidstein et al. (STAC, 112), Tübingen 2018, pp. 131–148; Idem, 'Meine Zunge ist mein Ruhm': *Studien zu den neuen Psalmenhomilien des Origenes*, Münster 2021

16 Joseph Trigg W., *Origen. Homilies on the Psalms. Codex Monacensis Graecus 314*, Washington 2020; Lorenzo Perrone, *Origene. Omilie Sui Salmi. Codex Monacensis Graecus 314*, 1–2, Roma 2020–2021. התרגום של פרונה כולל הערות ומהדורה מעודכנת של הטקסט היווני שאותו הוציא לאור קודם לכן יחד עם צוותו.

17 Alfons Fürst, 'Judentum, Judenchristentum und Antijudaismus in den neuentdeckten Psalmenhomilien des Origenes', *Adamantius* 20 (2014), pp. 275–287; Margaret M. Mitchell, 'Origen and the Text-Critical Dilemma: An Illustration from One of his Newly Discovered Greek Homilies on Psalms',

תחרויות ספורט כסממנים של זהות דתית

לו. אומנם פרונה ציין שקטע זה 'רחוק מלהיות פשוט אוסף של מטפורות ידועות פחות או יותר',¹⁸ אך נתן משקל יתר לאזהרה של אוריגנס במקום אחר שבו הוא קורא להימנע מעיסוקי העולם הזה, כולל תחרויות הספורט. פרונה מסיק מכך שהדרשות החדשות רק מאשרות את הרושם שאוריגנס כאב כנסייה עוין לאתלטיקה היוונית.¹⁹ ואולם התובנות שהושגו לאחרונה בנוגע ליחסו החיובי של אוריגנס לתיאטרון בקיסריה ולשימושו היצירתי בחוויותיו האישיות מחייבות בדיקה מחודשת ומקיפה של הקטע על תחרויות הספורט בהקשר היסטורי ותרבותי רחב.²⁰ יש לשים לב לכך שהתחרויות בסגנון יווני לא רק פרחו באימפריה הרומית במאה השלישית, אלא גם עוררו עניין רב בקרב האליטות האינטלקטואליות. לדברי זהרה ניוביי (Newby), התחרויות נעשו בתקופה זו 'תחום מרכזי שבו התמקדו הדיונים על העבר היווני, הזהות והתרבות'.²¹ החכם היווני פילוסטרטוס, בן המאה השלישית ואחד מהבולטים שבאנשי הסופיסטיקה השנייה, הקדיש ספר שלם להתעמלות, שבו הגיב לביקורת הנוקבת של הרופא והפילוסוף גאלנוס והדגיש את רצף המסורת מהעת העתיקה עד ימיו.²² זאת ועוד, הסטיריקן הנודע לוקיאנוס תיאר

Biblical Research 62 (2017), pp. 61–82; Eadem, 'Origen, Christ, the Law and the Jewish People: Some Important Arguments in the New Greek Homilies on Psalms' (forthcoming); Harald Buchinger, 'Pascha in Third-Century Palestine: Origen's Newly Identified Homilies on the Psalms', *Origeniana Duodecima: Origen's Legacy in the Holy Land – A Tale of Three Cities: Jerusalem, Caesarea and Bethlehem*, eds. Brouria Bitton-Ashkelony et al. (BETL, 302), Leuven 2019, pp. 75–90; Maren R. Niehoff, 'Biblical Women in Origen's Newly Discovered Homilies on Psalms: Gendered Markers of Christian Identity in Late Antique Caesarea', *Ephemerides Theologicae Lovanienses* 96 (2020), pp. 485–507

Lorenzo Perrone, 'Origen's Interpretation of the Psalter Revisited: The Nine Homilies on Psalm 77 (78) in the Munich Codex', *Annali di Storia dell'Esegesi* 36 (2019), pp. 139–161

ראו: פרונה, קודקס מונקנסים (לעיל, הערה 15), עמ' 21: 'Diese und ähnliche Aussagen zeichnen ein Bild von der Gemeinde und den Sorgen eines Predigers, das sich weitgehend mit demjenigen aus den früher bekannten Texten des Origenes deckt'. ראו גם את הדגש של פרונה על ההיבטים הרוחניים בלבד של הדיון האוריגיאני: פרונה, דרשות (לעיל, הערה 16), עמ' 278, הערה 8: 'il motivo dell "atleta" (ἀθλητής) è caro all'agonismo spirituale di Origene'

Maren R. Niehoff, 'From the "Theater of the World" to the "Mask of Christ" and Back Again: Insights from Origen's Newly Discovered Homilies on Psalms', *Scripta Classica Israelica* 39 (2020), pp. 1–20

ראו: ניוביי (לעיל, הערה 6), עמ' 15.

לפרטים ראו: Jason König, 'Training Athletes and Interpreting the Past in Philostratus' *Gymnasticus*', *Philostratus*, eds. Ewen Bowie and Jaś Elsner,

מפגש דמיוני על מגרש האימונים באתונה בין סולון המחוקק היווני הקלאסי לבין סקרן 'ברברי' שמתלוצץ על הפעילות הספורטיבית האופיינית ליווניים.²³ ג'אסון קוניג (König) חקר לעומק מחברים קדומים אלה ואחרים והסיק כי האינטלקטואלים דוברי היוונית, כולל אלה ממוצא זר כמו לוקיאנוס, נטו מצד אחד להזרה של התחרויות הספורטיביות והתלוצצו עליהן, אך מצד שני ניהלו באמצעותן משא ומתן נמרץ על מקומם במסורת היוונית שהמשיכה לפרוח ולהתפתח באימפריה הרומית המאוחרת.²⁴

במאמר זה אבקש להראות שאוריגנס בדרשתו משתלב בשיח התרבותי הרחב ומפנה את קהל שומעיו ל'מה [ש] מסופר על התחרויות המכונות "המשחקים הגדולים"'.²⁵ אין לפרש את דבריו בהקשר של דיכטומיה מובנת מאליה ובלתי משתנה בין התרבות היוונית לבין הדת הנוצרית. במקום זאת עלינו לבחון אותו כשחקן מרכזי בשיח המורכב של מחברים דוברי יוונית בחלקה המזרחי של האימפריה הרומית.²⁶ אוריגנס השתמש בתחרויות הספורט כדי להתכתב עם השיח על המורשת הקלאסית, וביקש לעצב זהות דתית מעודכנת שהתאימה לאווירה התרבותית של קיסריה במאה השלישית.²⁷ שימושו במוטיבים יווניים אלה בקרב

Cambridge 2009, pp. 251–283; Heather L. Reid, 'Philostratus' Gymnasticus: The Ethics of an Athletic Aesthetics', *Memoirs of the American Academy in Rome* 61 (2016), pp. 77–90

23 לפרטים ראו: Robert Bracht Branham, *Unruly Eloquence: Lucian and the Comedy of Traditions*, Cambridge, MA 1989, pp. 83–104, שמדגיש את הדמיון בין ההומור של לוקיאנוס לזה של אפלטון ומצביע על שיטותיהם הספרותיות המקבילות לחתור מתחת למוסכמות; ראו גם: Jason König, *Athletics and Literature in the Roman Empire*, Cambridge 2005, pp. 45–96; David Konstan, 'Anarchasis the Roman, or Reality vs. Play', *Lucian of Samosata: Greek Writer and Roman Citizen*, eds. Francesca Mestres Roca and Pilar Gómez i Cardó, Barcelona 2010, pp. 191–197, שטוען שהסוגיה העומדת בלב המחלוקת בין סולון לברברי בדיאלוג של לוקיאנוס היא הפער בין תפיסה פשוטה של המציאות לבין תפיסה אירונית-מתבדחת המאפיינת את התרבות היוונית, במיוחד בתקופה ההלניסטית.

24 ראו: קוניג, שם; Jason König, 'Greek Athletics in the Severan Period: Literary Views', *Severan Culture*, eds. Stephen Harrison et al., Cambridge 2007, pp. 135–145; Idem, 'Introduction', *Philostratus: Heroicus, Gymnasticus, Discourses 1 and 2* (Loeb Classical Library, 521), Cambridge, MA 2014, pp. 333–392, לפרטים ראו להלן.

25 ג'ורג רופקה, 'Early Christianity out of, and in, Context', *Journal of Roman Studies* 99 (2009), pp. 182–193; Nicole Belayche and Jean-Daniel Dubois (eds.), *L'oiseau et le poisson: Cohabitations religieuses dans les mondes grec et romain*, Paris 2011; Nicole Belayche and Simon C. Mimouni (eds.), *Entre Lignes de Partage et Territoires de Passage: Les Identités Religieuses Dans les Mondes des Grec et Romain*, Paris-Louvain 2009

27 לפרטים על תולדות קיסריה, עם דגש על התרבות היוונית במסגרת עירוב אוכלוסיות שונות,

תחרויות ספורט כסממנים של זהות דתית

הקהילה הנוצרית דומה לרטוריקה של פילוסטרטוס ולוקיאנוס, ושופכת אור חדש הן על השפעתה הרבה של הסופיסטיקה השנייה והן על החיים התוססים בקיסריה. היות שאוריגנס משלב באופן רטורי את חג הפסחא בלוח התחרויות הספורטיביות, יש לעמדתו גם השלכות מעשיות ומשמעות ציבורית. הוא ממקם את עצמו ואת קהילתו הנוצרית במרחב של החגיגות היווניות באימפריה.

לא ניתן לעמוד באופן מלא על הזהות העירונית-הנוצרית שאוריגנס מעצב בקרבת האצטדיון המפורסם של קיסריה בלי להביא בחשבון אליטה דתית נוספת, האליטה של החכמים היהודים שפעלו גם הם בקיסריה וחיו בשכונות לאב הכנסייה. הם פגשו את אותה מציאות תרבותית כמוהו וגישו זהות דתית מקבילה. בחלק האחרון של המאמר אפנה לספרות חז"ל הארץ-ישראלית ואחשוף כמה מהתייחסויותיה לא רק לתחרויות הספורט עצמן אלא גם לשיח על אודותן. מתוך עיון זה אוריגנס והחכמים היהודים מתבררים כמנהיגים דתיים שפונים לקהלים המעורים היטב באימונים הספורטיביים ומעצבים לאורם את זהותם.

הדרשה הרביעית של אוריגנס על מזמור 77

אוריגנס מפתח את עמדתו בנוגע לתחרויות הספורט במסגרת מחזור של תשע דרשות על מזמור 77 בתרגום השבעים שאותן כנראה נשא בזמן חג הפסחא, שאז עדיין ארך שבוע שלם ונחגג במקביל לפסח היהודי.²⁸ מזמור זה מתאים במיוחד לפסחא כי הוא עוסק ביציאת מצרים, הנושא המרכזי של פסח. המזמור בניסוחו היווני בתרגום השבעים פותח בקריאה 'האזינה עמי לחוקי',²⁹ ביטוי שאוריגנס מפרש כקריאה של ישוע לאומות העולם, 'העם של המשיח' לדבריו, שמחליף את עם ישראל שבעבורו חקק משה את חוקיו במקור. מבחינת

Benjamin Isaac, 'Caesarea' *CIIP* (above, n. 13), pp. 17–35; Idem, 'Caesarea: ראו: Before and After the Corpus of Inscriptions (CIIP)', *Scripta Classica Israelica* 60 (2021), pp. 49–56

28 לפרטים על הרקע הליטורגי של הדרשות, ראו: בוכינגר (לעיל, הערה 17), עמ' 81–83.
29 *προέχετε, λαός μου, τὸν νόμον μου*. תהילים תרגום השבעים 77.1; השוו לנוסח המסורה: תהילים עח, א: 'האזינה עמי תורת'. בתחילת הדרשה הראשונה למזמור זה אוריגנס מתייחס לסתירה שבין תהילים 77.1 למתי 13.35 שבו הפסוק מצוטט כאילו נאמר על ידי ישעיהו הנביא. אוריגנס ממשיך לשאול 'מי הדובר' של הפסוק (*τί τὸ πρόσωπον τὸ λέγον*), תוך הסתמכות על מונח יווני שבו כבר אריסטו השתמש בפרשנות הטקסט ההומרי, וטוען כי הפסוק נאמר על ידי ישוע. אוריגנס מסיק את המסקנה: 'כאשר מושיעי אומר "האזינה עמי לחוקי", הוא מדבר אל הנוצרים, כי הנוצרים הם העם של ישוע' (דרשה ראשונה למזמור 77, סעיף 4, במהדורה של פרונה ואחרים: פרונה, קודקס מונקנסיס [לעיל, הערה 15]; וכן: Lorenzo Perrone et al. (eds.), *Origines XIII* (above, n. 15), pp. 353–354, 358 הערה 17); וכן: Ronald H. Heine, *The Commentary of Origen on the Gospel of St. Matthew*, Oxford 2018, pp. 1.20–24

מארן ניהוף

אוריגנס חשוב שהמזמור בלשונו היוונית מדבר על 'חידות' ו'קושיות' – במקום על 'משל' ו'חידה' במקור העברי, שלא היה נגיש לאוריגנס בכלי ראשון – ומזמין להרהר על השאלות העולות מן הטקסט. על הפרק עומדת השאלה מהן המצוות האמיתיות. אוריגנס עוד מזהיר את שומעיו שלא 'להידמות לאבותיהם' שנכשלו במדבר ולא האמינו באלוהים.³⁰

כפי שאוריגנס ידע היטב, כבר פאולוס שאב השראה מיציאת מצרים ומפרשנותה במזמור 77 בתרגום השבעים, ושילב את הדימויים מספר שמות ומהמזמור כדי לרמוז שישוע הוא הסלע והמן האמיתיים. מהמזמור הוא לקח את האזהרה לא ללכת בדרכי האבות ולא 'לרדוף את הרע כפי שהם עשו'.³¹ בני ישראל ביציאת מצרים מוצגים כמודל שלילי המוחלף עתה על ידי המאמינים בישוע.³² בהקשרנו מעניין שממש לפני הפירוש הזה, בקטע שלכאורה אינו קשור אליו, פאולוס דן בתחרויות הספורט. בהתייחסו למגרש ההתעמלות כאל מטפורה הוא שואל: 'האם אינכם יודעים שהרצים באצטדיון אומנם רצים כולם, אך אחד מקבל את הפרס?' (האיגרת הראשונה לקורנתים [להלן: 1 קור'] 9.24). פאולוס פונה לקהל בקורנתוס, שהכיר את המשחקים האיסתמיים המפורסמים שהתחדשו בעיר לאחר הכיבוש הרומי, ומסביר ש'כל מתחרה שולט בעצמו בכל התחומים, אלה כדי להשיג זר בר חלוף, אבל אנחנו כדי להשיג זר נצחי' (שם 9.25).³³ פאולוס גם מיישם את המטפורה על

30 *ὅτι οἱ πατέρες αὐτῶν ἵνα μὴ γένωνται ὡς οἱ πατέρες αὐτῶν* (תהילים 77.8). ביטוי יווני זה משקף את הביטוי המקראי 'ולא יהיו כאבותם' (תהילים עה, ח).

31 1 קור' 10.1–10 פאולוס מצטט במפורש את שמות כב, ו בתרגום השבעים. עם זאת, כפי שהראה מיכאל קובר, פסוק זה בלבד איננו מסביר את כל המהלכים הפרשניים שלו, ולכן נראה שהוא נשען על מזמור 77 כטקסט נוסף: 2 Michael Cover, *Lifting the Veil: 2 Corinthians 3:7–18 in Light of Jewish Homiletic and Commentary Traditions*, Berlin 2015, pp. 63–78. מודעותו אליו: *εἰς τὸ μὴ εἶναι ἡμᾶς ἐπιθυμητὰς κακῶν, καθὼς ἀάχεῖνοι ἐπεθύμησαν* (1 קור' 10.6, תהילים 77.29, 77.33); *πνευματικὸν βρῶμα ἔφαγον* (1 קור' 10.3, תהילים 77.24–25); *ἀσχολουθούσης πέτρας* (1 קור' 10.4, תהילים 77.15). פאולוס מסכם את פירושו ליציאת מצרים בהדגישו כי 'הדברים הללו התרחשו כסימן (τυπικῶς) להם, והם נכתבו כדי שנלמד' (1 קור' 10.11).

32 במסגרת מאמר זה אין באפשרותי להתייחס לסוגיית היחס המורכב של פאולוס ליהדות. לפרטים ראו: Maren R. Niehoff, 'Paul and Philo on the Psalms: Towards a Spiritual Notion of Scripture', *Novum Testamentum* 63 (2020), pp. 392–415; Eadem, 'Abraham in the Greek East: Faith, Circumcision and Covenant in Philo's *Allegorical Commentary* and Paul's *Letter to the Galatians*', *Studia Philonica Annual* 32 (2020), pp. 227–248; Eadem, 'A Roman Portrait of Abraham in Paul's and Philo's Later Exegesis', *Novum Testamentum* 63 (2021), pp. 452–476.

33 *ἐχέειναι μὲν οὖν ἵνα φθαρτὸν στέφανον λάβωσιν, ἡμεῖς δὲ ἄφθαρτον* (ההיסטוריה של התחרויות בקורנתוס, ראו: Elizabeth R. Gebhard, 'The Isthmian Games and the Sanctuary of Poseidon in the Early Empire', *Corinthia in the Roman Period*, ed. Timothy E. Gregory (*Journal of Roman Archaeology*, Sup 8), Ann

תחרויות ספורט כסממנים של זהות דתית

עצמו ומדגיש שאינו רץ ללא מטרה או מתאגרף באוויר, אלא מתמסר לאימון קשה של גופו כדי להצליח בתחרות. פאולוס נלהב להזדהות עם המתחרים ומראה שהדימויים האתלטיים אינם רק איקונים מאובקים של העבר. למעשה הוא מפעיל את היסוד התחרותי הגלום בהם למען הרטוריקה שלו מול מתחריו העכשוויים.

אוריגנס בדרשתו על הפסחא מושפע מפאולוס ומתבסס על פרשנותו, כמו בפעמים רבות אחרות. בציטוט שלא זוהה עד כה אוריגנס מזכיר את הדימוי הפאוליני של 'זר בר חלוף' (1 קור' 9.25) וקושר אותו למזמור 34.77 המזון, שאינו מוזכר אצל פאולוס, משמש לאוריגנס לחיבור בין שני הטקסטים. המן המקראי, המוזכר במהלך חג הפסחא בקיסריה, מודגש לצורך זה אצל אוריגנס ומזוהה עם המזון המיוחד של האתלטים בתחרויות, שהיה ידוע שיש לו תפקיד חשוב באימון. אוריגנס מוסיף להחיות את המטפורה הפאולינית על ידי ציון חוויות אישיות ופרטים על פעילות השופטים הכלל-יוונים באולימפיה. המשל הפאוליני הופך אצלו למציאות תרבותית.

המהלך הפרשני של אוריגנס מתבסס גם על האיגרת של פאולוס לאפסים המצוטטת במפורש בדרשה. באיגרת מופיעים דימויים קלאסיים של היאבקות: 'תחרות היאבקות', 'מכלול הנשק', 'מגן החזה', 'השריון הגדול', ה'קסדה' ו'החגורה על מותניכם' (האיגרת לאפסים 6.12-17).³⁵ אומנם רוב הדימויים נובעים משירי הומרוס או מתייחסים לקרבות הגלדיאטורים, אבל הם בכל זאת עודדו את אוריגנס לדבר על המשחקים האולימפיים.³⁶ אוריגנס מציע את הפירוש הזה לתחרויות הספורט בדרשתו הרביעית על מזמור 77:

Arbor, MI 1993, pp. 78–94. גבהרד משתמשת במטבעות כדי להוכיח את התאריך המוקדם של התחדשות התחרויות במסגרת ההתיישבות הרומית בעיר, לאחר שהעיר היוונית נהרסה במהלך הכיבוש הרומי. חשיבות המטפורה של הריצה התחרותית באיגרת לקורינתים מתבהרת גם מתוך השוואה לאיגרת לגלטים 2.2, שבה פאולוס אומנם מזכיר אותה בקצרה, אך אינו נכנס לפרטים. הסביבה הקורינתית כנראה עודדה אותו להרחיב בנושא וקוראיו הקורינתים צפויים להתעניין בו יותר מהגלטים. אף ייתכן שפאולוס צפה בעצמו במשחקים האיסטמיים כשבא לבקר בעיר.

34 המעתיק הימי-ביניימי של הדרשה אומנם נהג לסמן ציטוטים מקראיים, אך ציטוט זה חמק מעיניו. ובעקבותיו גם פרונה, בשתי המהדורות שלו, לא הבחין בו. ראו: פרונה, קודקס מונקנסיס (לעיל, הערה 15), עמ' 394; פרונה, דרשות (לעיל, הערה 16), עמ' 2.280.

35 *πάλη, πανοπλία, θώραξ, θυρεός, περικεφαλία, περιζώννυμι* ἢ ὅσφιν

36 לפרטים ראו: Adam Schwartz, 'Weapons and Armor', *The Homer Encyclopedia*, ed. Margaret M. Finkelberg, Oxford 2011, 3, pp. 931–933; Mitchell, *Paul and the Emergence of Christian Textuality: Early Christian Literary Culture in Context* (*Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament*, 393), Tübingen 2017, p. 197, esp. n. 14. שמעלה את האפשרות שפאולוס הכיר את הדימויים ההומריים בעקיפין.

מארן ניהוף

עלינו להתבייש בדברים שאנחנו שומעים ולראות עד כמה נטפח את הגוף, בהיותנו עסוקים, שמא נסבול מרעב. לעיתים, כשיש בידינו לחם, אנו מבקשים לקבל עוד ולהחליפו בסוג משובח מזה, כדי שיהיו לנו לא רק מאכלים נחוצים אלא גם אלה המשמשים לפינוק ולעונג. אך אם רובנו כאלה, הייתי אומר לעצמי ולא לה שבערו חוויה כזאת שאין אנו מתביישים להקדיש תשומת לב מיוחדת לדברים הקשורים ללחם הפיוז, ומבקשים לאכול לחם משובח ממנו ועם הזמן אף לאכול לחם מזין יותר. לעומת זאת, אין אנו מקדישים שום מחשבה³⁷ לכך שהנפש המסכנה שלנו תקבל מזון, אלא נשארים אדישים כאשר היא גוועת ברעב. האם הנפש המועדת בחטאים אינה גוועת ברעב בגלל חסך של 'לחם החיים'?³⁸ הרי באותו אופן שהאתלט, אם יפסיק לאכול את המזון המתאים לאתלטים, ייחלש ובהיותו מוחלש ייפול וינוצח על ידי יריבו, כך גם הנפש האנושית, כאשר היא מזניחה את המזון המתאים שהוכן עבורה ושמהזקק אותה היא בהכרח נחלשת, ובהיותה מוחלשת מפסידה בהיאבקות.³⁹

האם חמק ממך ש'ההיאבקות אינה עם בשר ודם',⁴⁰ אלא עם כוחות רבים וגדולים? 'עם הרשויות' [נאמר], אך לא עם הכפופים אלא עם השליטים; עם 'עם השררות' [נאמר] אך לא עם מי שהוא חסר משמעות אלא עם בעל סמכות; עם 'מושלי חשכת העולם הזה' [נאמר], אך לא עם אלה שמושלים בחלקי העולם, אלא עם המושלים בחשכה הזאת של העולם. יתר על כן, שים לב והקשב כדי שתלמד לאכול מזון אתלטי,⁴¹ הרי ההיאבקות שלך היא 'עם כוחות רוחניים רעים בשמיים'. אז הילחם! אין איש זוכה לזר אם אינו מתחרה על פי חוק.⁴² הלוואי שהמזון האתלטי יתקבל כחלק מהאימון המסורתי, בד בבד עם תרגילי ההתעמלות!⁴³

37 οὐδεμίαν δὲ φροντίδα ποιοῦμεθα (σπουδή, πρόνοια, φρόντις) אוריגנס מגוון את המונחים המתארים 'תשומת לב'

38 διὰ ἀπορίαν ἄρτου ζῶντος; אוריגנס מרמז כאן לבשורה על פי יוחנן 6.51 שבה ישוע מדבר על עצמו כ'לחם החיים' או מילולית 'הלחם החי' (ὁ ἄρτος ὁ ζῶν).

39 Καὶ ὥσπερ ἐὰν παύσῃται ἐσθίων τὴν ἀθλητικὴν τροφήν ὁ ἀθλητής, ἀσθενέστερος γίνεται καὶ γενόμενος ἀσθενέστερος πίπτει νικῶμενος ὑπὸ τοῦ ἀνταγωνιστοῦ, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, ὅταν ἐκλείπῃ ἐσθίουσα τὰς τροφὰς τὰς οἰκείας τῇ κατασκευῇ καὶ ἰσχυροποιούσας αὐτήν, ἀνάγκη γενέσθαι ἀσθενεστέραν καὶ γενομένην ἀσθενεστέραν ἐν τῇ πάλῃ ἡττᾶσθαι

40 ἐπιλέλῃσαι ὅτι οὐκ ἔστιν σοι ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα 'היאבקות עם בשר ודם' מהאיגרת של פאולוס לאפסים 6.12, תוך המרת הכינוי האישי 'לנו' בכינוי 'לך'. כל הציטוטים בפסקה זו הם מהקטע הזה באיגרת לאפסים.

41 ἵνα μάθῃς τρέφεσθαι ἀθλητικαῖς τροφαῖς

42 ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ

43 μέρος δὲ τῆς νομίμου ἀθλήσεως μετὰ τῶν γυμνασίων παραλαμβάνεσθαι καὶ ἡ

תחרויות ספורט כסממנים של זהות דתית

האם אינך יודע מה מסופר על התחרויות הללו המכונות 'המשחקים הגדולים'? ⁴⁴ בהן נוכחים אלה אשר נשלחו על ידי שופטי המשחקים הכלל-יווניים המשגיחים כיצד אוכל האתלט. ⁴⁵ וכפי שהם נוכחים לצד המתעמלים ומשגיחים אם האימונים נעשים לפי החוק וכללי האומנות, כך הם נוכחים לצד האתלטים אפילו כאשר הם ניזונים. הם מדברים בגלוי עם הסועדים לקראת התחרות ואומרים להם ממש בזמן אכילתם: 'אתה אוכל יפה, אתה אוכל מזון מצוין, יש לך סיכויים טובים', והם מתייחסים למזון עצמו. ⁴⁶ ואולם אחר כך [האתלטים] הללו לוקחים על עצמם עבודה קשה כדי להשיג את 'הזר בר החלוקף' [קור' 9.25], ⁴⁷ כלומר את העבודה הקשה הכרוכה בדיאטה נכונה, בתרגילי התעמלות, במעברים רבים ממקום למקום ובהליכה בדרכים. ⁴⁸ ובהם יש לעיתים אנשים שכבר צימחו זקן ומקבלים מכות ומסכימים למכות מן הממונים עליהם וסובלים הלקאות על הגב ועל הבטן. ⁴⁹

ἀθλητικὴ τροφή; לפי תיקון הטקסט של פרונה שהחליף את ἀθλίσσεως ב-ἀθλήσεως; 44
ἢ οὐχ ὁρᾷς τί ἱστορεῖται περὶ τῶν ἀγώνων τούτων τῶν ὀνομαζομένων Μεγάλων
Γυμναίων

Οἱ[ς] πάρεισι πεμπόμενοι ὑπὸ τῶν Ἑλληνοδίκων οἱ ἐπιτηροῦντες τὸν ἀθλητὴν πῶς 45
ἐσθίει; לפי תיקון הטקסט של פרונה שכותב (hois), כינוי אישי רבים, במקום (hoi),
ה"א הידיעה רבים. לפרטים ראו: פרונה, דרושות על תהלים (לעיל, הערה 16), עמ' 2.281;
פרונה, דרושות (לעיל, הערה 16), עמ' 2.281: האיות של כינוי השופטים הוא Ἑλληνοδίκαι;
במקום הצורה השכיחה יותר Ἑλλανοδίκαι. עם זאת, האיות של אוריגנס אינו יחידאי, כפי
שסבור פרונה, דרושות, שם, 2.280, אלא משקף את האיות של המאה השנייה לסה"נ. ראו
למשל: פילוסטרטוס, Gymn. 54, וגם כתובת באולימפיה עצמה עם האיות הזה, בתוך:
Wilhelm Dittenberger and Karl Purgold (eds.), *Die Inschriften von Olympia*, 5:
*Die Ergebnisse der von dem Deutschen Reich veranstalteten Ausgrabung, im
Auftrage des Königlich preussischen Ministers der geistlichen, unterrichts- und
medicinal-Angelegenheiten*, Berlin 1896, pp. 111, line 9
באיות של אוריגנס.

Καὶ ὑποφωνοῦσι τρεφομένοις ὡς ἀγωνιζομένοις καὶ παρ' αὐτὸν τὸν καιρὸν τοῦ 46
τρέφεσθαι φασιν 'καλῶς ἐθίεις, γενναίως ἐσθίεις, ἐλπίδας ἔχεις ἀγαθὰς', καὶ
ὑποφωνοῦσιν ἐπ' αὐτῇ τῇ τροφῇ
ἵνα φθαρτὸν στέφανον λάβωσιν 47
Εἶτα ἐκεῖνοι μὲν ἵνα φθαρτὸν στέφανον λάβωσιν, ἀναδέχονται κάματον, καὶ τὸν ἐν 48
ταῖς τροφαῖς, καὶ τὸν ἐν τοῖς γυμνασίοις καὶ τὸν ἐν ταῖς ἀποδημίαις ταῖς ποικίλαις
καὶ τὸν ἐν ταῖς ὁδοπορίαις

Καὶ πολλάκις δὲ αὐτῶν ἄνθρωποι γένεια κατιέντες τύπτονται καὶ ἀνέχονται 49
τυπτόμενοι ὑπὸ τῶν ἐπιστατούντων καὶ λαμβάνοντες κατὰ τοῦ νώτου καὶ κατὰ τῆς
κοιλίας τὰς πληγὰς
ἐξ αὐτῶν. עמ' 2.220, פרונה (לעיל, הערה 16), עמ' 2.220, ואולם הכינוי האישי
αὐτῶν כבר כולל את המשמעות 'ביניהם' כך שלדעתי אין צורך בתיקון. משמעות מוטיב הזקן

מארן ניהוף

אתה, לעומת זאת, מתעמל שאינו מוכן להלקאות, שאלוהים מעניק לך ברצונו להפוך אותך לאתלט באמצעות מכות. אינך רוצה להתמסר למזון אתלטי, ולעיתים יום אחד עובר בלי שנפשך תקבל מזון.⁵⁰ אבל מדוע אני אומר '[יום] אחד'? הרי גם היום השני והשלישי והרביעי [של השבוע עובר]. ואפילו בזה אין די. לעיתים שישה או שבעה ימים עוברים עליך ואתה ניזון רק ביום אחד. אך בבואך לבית אדוני⁵¹ ואכולך מהמזון הרוחני, אתה עשוי להתפנות לישועתך: אבל לא רק במשך שבעה ימים אלא ברבים יותר מימי האדון.⁵² ועתה ישנם אנשים המזלזלים וגשורים בלי מזון כל השנה. אבל הם באים בימים המעטים המכונים 'פסחא' שבהם הם יקבלו מזון.⁵³ אתם חושבים שאלה מסוגלים להתחרות ויכולים להיאבק 'עם כוחות רוחניים רעים בשמיים', אם הם כה

בקשר למשחקים האולימפיים מתבהרת מכתובת בלאודיקאה שמכבדת את אורליוס ספטימוס על ניצחונו 'בתחרות האגרוף לנערים ללא זקן': *Greek Inscriptions from Syria (IGLSyr, 4) 1265, lines 3–12*

Οὐ θέλεις σαυτὸν ἐνδοῦναι τῇ τροφῇ τῇ ἀθλητικῇ, ἀλλὰ πολλάκις παρέρχεται ἡμέρα
μία ἀτρόφου σου ὄντος τῇ ψυχῇ 50

51
eīs κυριακόν
את הביטוי 'לבית האדון' ('dominicae domus') המוזכר בדרשה על שמות יב, ב ולביטוי
דומה אצל קלמנט איש אלכסנדריה: Claude (Stromata 3.18.108: ὁκὸν δὲ κυριακόν (Mondésert [ed.], Clément d'Alexandrie: Les Stromates [Sources Chrétiennes, 30], Paris 2013, ומתרגם: 'alla casa del Signore'. בוכינגר, לעומת זאת, אינו מחליט אם
מדובר על בית האדון או על המיסה של האדון (בוכינגר [לעיל, הערה 17], עמ' 77). המתרגם
האנגלי טריג (לעיל, הערה 16), עמ' 328, והמתרגמת הצרפתייה, Rose Varteni Chétanian, שאיתה שוחחתי על עבודתה, מעדיפים לפרש את הביטוי כתיאור של זמן וכותבים בהתאמה:
'the Lord's day', 'jour du Seigneur'. הפירוש של פרונה המאומץ כאן מתבהר גם לאור
העובדה שאוריגנס מבקש משומעיו 'לבוא' (ἔρχομαι) ובכך מניח מקום. לפרטים על צמיחת
הכנסיות בראשית הנצרות ראו: Jan N. Bremmer, 'Urban Religion, Neighbourhoods, and the Early Christian Meeting Places', *Religion in the Roman Empire* 6 (2020), pp. 48–74

52
ἀλλὰ οὐ δὲ διὰ ἐπτά ἡμερῶν, ἀλλὰ διὰ πλείονων κυριακῶν
על אתר, הביטוי 'ימי האדון' מתייחס לימי ראשון, כלומר לימי החג השבועי והמנוחה של
הנוצרים.

53
,ἔρχονται δὲ ἐπ' ὀλίγας τὰς τοῦ πάσχα λεγομένας [ἡμέρας] ἐν αὐταῖς τραφισόμενοι
לפי תיקון הטקסט של פרונה. הביטוי 'בימים המעטים המכונים פסחא' מתייחס למסופר בתרגום
השבעים על החג היהודי, ראו למשל שמות יב, יא: 'פסח הוא לה' תורגם *πάσχα ἐστὶν κυρίῳ*.
הביטוי עוד מרמז להנחה שגם החג הנוצרי ארך כמה ימים, כנראה שבוע, במקביל לחג היהודי.
ראו גם את ההערה של פילון שהמילה פסח נגזרת מלשון האבות, כלומר מהעברית (על עשרת
הדברות, סעיף 159: *Εβραῖοι πατρίῳ γλώττῃ Πάσχα προσαγορεύουσιν*). ראו גם: פרונה,
דרשות (לעיל, הערה 16), עמ' 283–282, הערה 10, המשער שאוריגנס מתייחס כאן לחידוש
'un'innovazione liturgica relativamente) הסבר מפורש של *recente e che richiedeva perciò una designazione esplicita*

תחרויות ספורט כסממנים של זהות דתית

מזניחים את מזונם?⁵⁴ הן לא יכול להיות חזק מי שאינו מקבל את המאכלים המחזקים אותו.⁵⁵

פנייה נלהבת זו אל הקהילה הנוצרית בקיסריה היא יחידה ספרותית ברורה שנפתחת בציון של המנהגים הקולינריים של תושבי העיר, ממשיכה ודנה בתחרויות הספורט ומסתיימת בהנחיות מעשיות להתנהגות בחגי הנצרות. האיגרות של פאולוס משמשות ציר, עם ציטוט מהאיגרת לאפסים במרכז הסעיף השני ושני ציטוטים נוספים בסעיף השלישי והרביעי. אוריגנס קורא את המטפורה הפאולינית של ההיאבקות לפי הפשט, ומדגיש שהמאבק מכון נגד כוחות אמיתיים בעולם הזה. 'יתכן שהוא מרמז לאימפריה הרומית שהייתה מצויה אז בתהליכי התנצרות, וייתכן שהתכוון בעיקר לכוחות הנפש שמנעו מהנוצרים להגיע לכנסייה. זאת ועוד, אוריגנס קושר את הדימוי העצמי של פאולוס כמתאגרף לקשיי המתחרים בני תקופתו שנודדים מעיר לעיר: 'אולם אחר כך [האתלטים] הללו לוקחים על עצמם עבודה קשה כדי להשיג את 'הזר בר החלוף' (1 קור' 9.25), כלומר את העבודה הקשה הכרוכה בתזונה נכונה, בתרגילי התעמלות, במעברים רבים ממקום למקום ובהליכה בדרכים'. אורחות חיים מעין אלה היו כנראה מוכרים לקהל שומעיו בקיסריה, עיר שאירחה תחרויות חשובות ומשכה, כפי שראינו לעיל, מתחרים מאזורים שונים.⁵⁶

אוריגנס אומנם מבחין בין מזון פיזי למזון רוחני ומתלוצץ על מנהגים קולינריים של בני זמנו, אך הוא גם מציג את האתלטים היוונים כמודל לחיקוי עבור הקהילה הנוצרית ומעודד את חבריה לאמץ סגנון חיים מחמיר כדי שיוזכו בזר הניצחון המיוחל. הוא ממליץ על משמעת האימון וקורא לנוצרים: 'אז הילחם! אין איש זוכה לזר אם אינו מתחרה על פי חוק (*nomimos* νομίμως). הלוואי שהמזון האתלטי יתקבל כחלק מהאימון המסורתי (*nomimou* νομίμου), יחד עם תרגילי ההתעמלות!'. ההפניה החוזרת לחוקים ולמנהגים של האימון מלמדת על חשיבות המסורת האתלטית עבור אוריגנס וקהלו. אב הכנסייה מפעיל מסורת בעלת עניין לזהות הנוצרית ומציע ששומעי הדרשה בפסחא יישמו את האידיאלים הידועים של האתלטים היוונים ויקדישו את עצמם לאורח חיים תובעני וירבו בתפילה. כשם שאי אפשר לנצח במשחקים האולימפיים בלי הכנות הולמות, כך הנוצרי אינו יכול להגיע לכנסייה רק בפסחא ולצפות לישועה. יש להתכונן לשיא הרוחני של השנה על ידי טיפוח עצמי מתמשך, הכולל את המזון הרוחני. אוריגנס מזמין את שומעיו לעצב את עצמם כאתלטים יוניים מסורתיים ומזכיר בהקשר זה ביטויים קלאסיים, כגון 'להתאמן' (*ἀθλεῖν*)

54 Οἷεσθε ὅτι ἐκεῖνοι δύνανται ἀθλῆσαι, δύνανται ἀγωνίσασθαι πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας οὕτως ἀμελοῦντες τῶν ἑαυτῶν τροφῶν

55 אוריגנס, דרשה רביעית על מזמור 77, סעיף 4, מתוך כתב היד *Codex Monacensis Graecus* 314, דף 250–252; פרונה, קודקס מונקנסיס (לעיל, הערה 15), עמ' 392–394; פרונה, דרשות (לעיל, הערה 16), עמ' 283–278. התרגומים במאמר זה הם שלי אלא אם כן צוין אחרת.

56 לפרטים ראו למעלה הערות 9, 10.

מארן ניהוף

‘להתחרות על פרס’ (*agonizesthai* ἄγωνίζεσθαι) ו‘לזכות בור הניצחון’ (*athlein* στεφανοῦσθαι) (*stephanousthai*).⁵⁷

אוריגנס מזכיר את המסורת האתלטית בהפניה למה ש‘מסופר’ (*ti historeitai* τί ἱστορεῖται) על התחרויות הללו המכונות ‘המשחקים הגדולים’.⁵⁸ הוא גם מתאר את פעילות ‘שופטי המשחקים הכלל-יווניים’ (*hoi Hellenodikai* οἱ Ἑλληνοδῖκαι). הפועל היווני ἱστορέω (*historeo*), שפירושו לספר, לדווח או לחקור, מכון אל ההיסטוריה של המשחקים היווניים.⁵⁹ שעה שהמונח ‘המשחקים הגדולים’ אינו מתועד במקורות אחרים, סביר שאוריגנס מתייחס כאן ל‘משחקי הכתר’ הידועים בעולם העתיק בזכות חשיבותם יוצאת הדופן והפרסים הסמליים שהוענקו בהם. פרסים אלה, לרוב זר של עלי עץ או דפנה, זיכו את המנצח בתהילה בין-לאומית ובהטבות רבות בעיר הולדתו שהתגאתה בו והרוויחה מהמוניטין שלו.⁶⁰ אוריגנס כנראה מתייחס במיוחד למשחקים האולימפיים, מכיון שאלה היו התחרויות המפורסמות ביותר ונחשבו ללב התרבות היוונית במאות השנייה והשלישית. זאת ועוד, רק באולימפיה נדרש המתחרה להתאמן אימון מקדים במשך חודש באלים, עיירה ליד אולימפיה, שבמהלכו היה לשופטים תפקיד מכריע.⁶¹

57 לפרטים על הרקע הקלאסי של מונחים אלה ראו: אפלטון, חוקים a-c-380, הפיאס ווטא 364a (עם ציון של ציפיות לניצחון באולימפיה); פינדרוס, מזמורי ניצחון 7.15 (עם ציון של דיאגנוס איש רודוס, אחד האתלטים המפורסמים ביותר בעת העתיקה שזכה לפי פאוסניאס 2-6.7.1 לפסל באולימפיה), מזמורי ניצחון 15.17 (עם ציון של אויגוטלס איש הימרה וניצחונותיו בכל התחרויות החשובות, כולל אלה שבאולימפיה). פילוסטרוס, *Gymn.* 11, גם משקף את המונחים הקלאסיים במאה השלישית לסה"נ. כתובת באולימפיה המתוארכת למאה השנייה לסה"נ מזכירה את ‘הזר הקדוש ביותר’ (*ὁ ἱερῶτατος στέφανος*, no. 54, l. 11); דיטנברגר ופורגולד (לעיל, הערה 45), עמ' 111.

58 *περὶ τῶν ἀγῶνων τούτων τῶν ὀνομαζομένων Μεγάλων Γυμναίων*
59 המידע שאוריגנס מספק כללי מכדי לזהות את מקורותיו ואף סביר שנשען על מסורת שבעל פה. פילוסטרוס, *Gymn.* 2, 16, 17, משתמש במונחים שונים כדי לציין מצד אחד מקור כתוב על אלים (*τὰ Ἑλέων*) או ‘איוז מסורת’ (*λόγος... τις*), ומצד שני להפנות למקור שבעל פה (‘כפי שאומרים אנשי אלים’, *ὡς δὲ Ἑλεῖοι φασί*); ראו גם: *Julius Jüthner, Philostratos über die Gymnastik*, Leipzig 1909, pp. 117, 191. המציע שהמקור הכתוב של פילוסטרוס על אלים הוא פאוסניאס.

60 ראו למשל את הכתובת באפרודיסיאס לכבוד מנאנדר שזכה בתחרות בקיסריה והביא כבוד למולדתו. בעקבות זאת הוא גם זכה לאזרחות בערים נוספות; לפרטים ראו: רושה, מבצעים ואוהדים (לעיל, הערה 8), עמ' 230–236. באופן דומה המתאגרף אורליוס ספטימוס איש לאודיקאה נעשה אזרח של ערים נוספות (לפרטים ראו: ניובי [לעיל, הערה 6], עמ' 14, 212–228. וכן ראו: *IGLSyr* 4 [לעיל, הערה 49]).

61 האימון המקדים באלים היה הכרחי ומתחרים שהפסידו אותו לא יכלו להשתתף בתחרויות עצמן. כך קרה לאפולוניוס, מתאגרף מאלכסנדריה, המוזכר אצל פאוסניאס, 12.5.21. *Descr.* 15, שנפסל אחרי שאיחר להגיע לאולימפיה מתחרויות אחרות. ראו גם: Nigel B. Crowther, ‘The Olympic Training Period’, *Nikephoros* 4 (1991), pp. 161–166, esp. p. 161.

תחרויות ספורט כסממנים של זהות דתית

חשיבות המשחקים האולימפיים בתקופה ההלניסטית ניכרת בעובדה שערים חשובות ומרכזיות באימפריה, ובהן אלכסנדריה עיר הולדתו של אוריגנס, ביטאו את זהותן התרבותית ואת שאיפותיהן הפוליטיות באימון קפדני של ספורטאים שניצחו באולימפייה. אלכסנדריה בלטה במאה השנייה והשלישית והשיגה את רוב הפרסים באצטדיון ובמרוצי המרכבות.⁶² האימון המקדים באלים מתואר במקורות רבים. פילוסטרוס הוא הראשון שמציין שתקופת האימון באלים ארכה 30 יום והייתה מופקדת בידי השופטים הכלל-יוונים.⁶³ הוא גם מתאר את טקס הקבלה של הספורטאים בהגעתם לאולימפייה. אחרי סיום האימון באלים קיבלה את פני המתחרים באולימפייה ההודעה הזאת: 'אם האימונים שלכם היו ראויים לאולימפייה

שם הוא מדגיש: 'in having this training period, Olympia was unique among the Crown Games'. ראו גם: Hugh M. Lee, *The Program and Schedule of the Ancient Olympic Games*, Hildesheim 2001, pp. 26–29; Christian Mann, 'People on the Fringes of Greek Sport', *A Companion to Sport and Spectacles in Greek and Roman Antiquity*, eds. Paul Christesen and Donald G. Kyle, Oxford 2014, pp. 276–286; Ulrich Sinn, 'Olympia: The Place of the Contests in the Cult of Zeus Olympios', *Early Greece, the Olympics, and Contests*, ed. Thomas F. Scanlon, Oxford 2014, pp. 120–142; וכן, רות'פורד, טיפולוגיה (לעיל, הערה 6), עמ' 266–280, 391–323.

בתקופה ההלניסטית ניכרת תחרות בין אולימפייה לאתונה כמקום של המשחקים החשובים ביותר. בעוד פאוסניאס מביע חזון כלל-יווני הממוקד באולימפייה, הקיסר הרומי אדריאנוס העדיף את אתונה (לפרטים ראו: ניובי [לעיל, הערה 6], עמ' 202–228; קוניג [לעיל, הערה 23], עמ' 158–204. ראו גם: פילון, על חיי העיון 42, המדבר על הצופים הכלל-יוונים באולימפייה). פילוסטרוס, *Gymn.* 13, כבר מזכיר שהרומאים הולכים ומתקבלים באולימפייה. רשימת המנצחים האולימפיים של אפריקנוס, שהשתמרה באופן פרגמנטרי אצל אויסביוס אב הכנסייה בקיסריה במאה הרביעית, מראה מעבר דרמטי ממנצחים יוונים למנצחים מאזור הים התיכון. ניכר שאלכסנדריה מילאה תפקיד חולך ומוביל משנת 272 לפס"ג, כאשר החלה להשיג פרסי ניצחון במשחקים (ראו: Africanus, *Chronographiae*, Olympiad 214, 218, 220, 221, 230, 236, 237, 240, 241 של השנים 37 ו-181 לסה"ג נשאו שמות מצריים ('Anubion', 'Sarapion', אצל: ואלרף [לעיל, הערה 1], עמ' 216, 214), להבדיל מהשמות היווניים של רוב המנצחים מעיר זו. השמות המצריים עשויים להצביע על זהות המצרית של משפחותיהם ואף מעוררים את הרושם שהפוגרום באלכסנדריה בשנת 38 לסה"ג, שלפי פילון היה קשור ישירות לגימנסיון בעיר, עלול היה להתפתח על רקע ההתלהבות הלאומית בעקבות הניצחון באולימפייה (לפרטים ראו: Maren R. Niehoff, 'Antisemitismus', *Reallexikon für Antike und Christentum* [2021], pp. VI–XXXVII; 31; ראו גם אצל יאן ברמר שמדגיש את התפקיד של הגימנסיון במהומות, אך מבלי להזכיר את ההקשר של הניצחונות האולימפיים: Jan N. Bremmer, 'The First Pogrom? Religious Violence in Alexandria in 38 CE?', *Alexandria: Hub of the Hellenistic World*, eds. Benjamin Schliesser et al., Tübingen 2021, pp. 245–260).

Philostatus, *Vita Apollonii*. (*Vit. Apoll.*) 5.43.2; *Gymn.* 54 63

ולא עסקתם בשום דבר מיותר או בזוי, בואו בבטחה! אבל אם לא התאמתם בדרך זו, לכו לכם לאן שתחפצו!⁶⁴ פאוסניאס מוסיף שהאתלטים ומאמניהם שהגיעו לאולימפיה נשבעו שבועה קדושה במקדש של זאוס ש'לא יעשו שום מעשה פלילי' במשחקים האולימפיים (פאוסניאס 5.24.9). בנוסף האתלטים נשבעו לפני האימון באלים שהם 'התמסרו במשך עשרה חודשים רצופים למשטר קפדני בכל הנוגע לאימונם'.⁶⁵

מה היה בדיוק תפקידם של השופטים? כתובת באולימפיה המתוארכת למאה השנייה מכבדת את המתאגרף טיבריוס קלאודיוס רופוס ומציינת שהאימון שלו נעשה 'בהשגחת השופטים הכללי-יוונים בהתאם למנהג האבות של התחרויות'.⁶⁶ פאוסניאס מוסיף שהשופטים 'התאימו' את האתלטים 'בהתאם לגילם וליכולותיהם האישיות'.⁶⁷ בעולם העתיק, בהיעדר תעודות לידה, החלטות מעין אלו דרשו שיקול דעת עדין. בנקודה מכרעת זו השופטים היו עלולים לקבל שוחד ונדרשו להישבע ש'יכריעו בלי לקבל מתנות' (פאוסניאס 5.24.10). זאת ועוד, כתובת שנמצאה בנאפוליס שבאיטליה המודרנית, המתוארכת למאה הראשונה לסה"נ, קובעת את הכללים של המשחקים בעיר שנחשבו, כמו אלה שבאנטיוכיה, לשווים בערכם למשחקים האולימפיים. מוסבר שם שהמתחרים בני 17–20 יכלו להשתתף בתחרות הנערים, ואילו ספורטאים מבוגרים יותר התבקשו לפנות לתחרות נפרדת שיועדה רק להם.⁶⁸ אפריקנוס, ההיסטוריון הנוצרי וכן שיחו של אוריגנס, מאשר את חשיבות השופטים ברשימת 'המנצחים במשחקים האולימפיים'.⁶⁹ הוא מזכיר את פיתגורס איש סאמוס שתחילה אומנם נפסל מתחרויות האגרוף של הנערים ונחשף ללעג כגבר נשי, אבל אחר כך ניצח בתחרות הגברים.⁷⁰ מקורות מגוונים אלו מלמדים על הסמכות של השופטים

Philos., *Vit. Apoll.* 5.43.2 64

Δέκα ἐφεξῆς μνηῶν ἀπὸ κριβῶσθαι σφισι τὰ πάντα ἐς ἄσκησιν (Paus., 5.24.9) 65

ἐν ὅψει τῶν ἐλληνοδοικῶν κατὰ τὸ πάτριον τῶν ἀγῶνων ἔθος 66
הערה (45), עמ' 111, הערה 54.1, 9–10; כתובת זו מתייחסת לניצחון של אתלט שבפועל לא השתתף בתחרות, מעשה שלא היה יכול להתרחש לפני התקופה הרומית; לפרטים ראו: קראוטר (לעיל, הערה 61), עמ' 162–163; דיטנברגר ופורגולד (לעיל, הערה 45), עמ' 113–114.

καθ' ἡλικίαν ἢ καὶ αὐτῷ διαφέροντας τῷ ἐπιτεθεύματι (Paus., 6.23.2) 67

דיטנברגר ופורגולד (לעיל, הערה 45), עמ' 121, מספר 56, שורה 13–14; העורכים מתארכים את הכתובת לתחילת המאה הראשונה ומסבירים שהיא הוצבה במקור באולימפיה, כנראה על ידי פקיד גבוה שקיווה בדרך זו למשוך את קהל האתלטים הבינ-לאומיים שהגיע לאולימפיה גם לנאפוליס (שם עמ' 123–126).

לפרטים על תפקידו כספורן ברומא תחת הקיסר אלכסנדר סוורוס וזיקתו לארץ ישראל שבה כנראה שהה זמן רב, ראו: ואלרף (לעיל, הערה 1), XIII–XVII, XX–XXI, XXXI–XXXIII; Nicholas De Lange, *Origène: Philocalie, 1–20: Sur les Écritures et La Lettre à Africanus sur l'Histoire de Suzanne*, eds. Marguerite Harl and Nicholas de Lange (*Sources chrétiennes*, 302), Paris 1983, pp. 473–476 69

ἐκκριθεὶς παίδων πυγμὴν καὶ ὡς θῆλυς χλευαζόμενος, προβάς εἰς τοὺς ἀνδρας, 70
ἀπαντες ἐξῆς ἐνίκησε (Afr., *Ol.* 48) אצל: ואלרף (לעיל, הערה 1), עמ' 200.

תחרויות ספורט כסממנים של זהות דתית

באולימפייה בכל הנוגע להכנות האחרונות לקראת התחרויות. לא מפתיע אפוא שהיה להם תפקיד מרכזי בדיונים של המאה השלישית על אודות המורשת היוונית. ברוח מסורות אלה אוריגנס מייחס לשופטים הכללי-יוונים תפקיד בולט בהכנות לתחרויות לפני תחילת המשחקים. הדימוי של ספורטאים 'שכבר צימחו זקן' מרמז להפרדה בין מתחרים צעירים למבוגרים ומניח שהקהל יבין הפניה קצרה זו להכרעת השופטים. ההנחה שמתחרים מבוגרים נחשפים להלקאות מידי הממונים עליהם אמורה להרשים את קהל השומעים. אומנם אוריגנס, כמו פאולוס, מתלוצץ שהפרס של האתלטים הרגילים הוא רק 'זר בר חלוף', אך מאמץ בנחרצות את האידיאל של האימונים התובעניים.⁷¹ במובן זה הוא משתתף בשיח ההלניסטי על דרישות האימון ועל העייפות של האתלטים שנובעת ממנו. הפסל המפורסם של מתאגרף מותש ופצוע ממחיש את השיח (ראו תמונה 2).⁷²

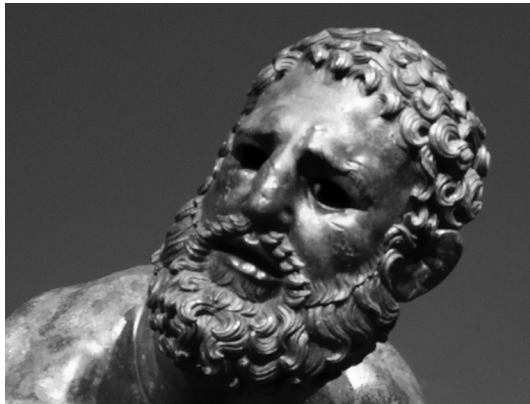

תמונה 2. מתאגרף מותש ופצוע

(צולם במוזיאון National Roman Museum, Baths of Diocletian; צילום: מארן ר' ניהוף)

- 71 השוו גם פילוסטרטוס, *Gymn.* 11, שטוען שהאימון באלים קשה מהתחרות באולימפייה כי הוא מתבצע בחום היום. אפיקטטוס, ההוגה הסטואי שחי בסוף המאה הראשונה ותחילת המאה השנייה, מציג את הייסורים באלים כמודל לכל מי ששואף להיות פילוסוף (המדריך 3–29.2). גם הוא מציין את ההלקאות והתנאים הפיזיים הקשים ומבקש מתלמידי הפילוסופיה לבדוק אם יעמדו באתגרים מעין אלה. אוריגנס הכיר את אפיקטטוס שהיה לדבריו 'נערץ אף על ידי אנשים פשוטים' (Contra Celsus [C.C.] 6.2).
- 72 את התמונות צילמתי במוזיאון של מרחצאות דיוקלטיאנוס ברומא. הפסל התגלה בשנת 1885 וכנראה קישט במקור את בתי המרחץ של קונסטנטין (בסביבות 315 לסה"נ).

מארן ניהוף

תמונה 3. פניו של המתאגרף העיף

(צולם במוזיאון National Roman Museum, Baths of Diocletian; צילום: מארן ר' ניהוף)

הסטיריקן היווני לוקיאנוס מתלוצץ גם הוא על העבודה הפיזית הקשה של האתלטים. הדיאלוג שלו 'על ההתעמלות' נפתח מנקודת המבט של אנכרסיס, איש סקיתיה ו'ברברי' מפורסם שגילה עניין נלהב בתרבות היוונית, אך לגלג על מסורת האימונים. הבוץ, החנק והפיטול מזכירים לאנכרסיס התנהגות של אנשים משוגעים או של חזירים. לדעתו אימונים מעין אלו אינם ראויים לבני אדם. הוא מפנה את ביקורתו לכך שהמתאגרפים מקבלים מכות בפנים ואינם מוגנים מפני פצעים. הממונים עליהם אינם מפרידים בין הנאבקים אלא להפך מעודדים אותם לפגוע זה בזה (*Anach.* 1–5). שיא הגיחוך בעיני אנכרסיס הם הפרסים של משחקי הכתר: רק תפוחים ופטרוזיליה עבור ייסורים משפילים והסתכנות פיזית ממש (שם, 9).⁷³ אנכרסיס, הצופה הזר, מרחם על המתחרים היוונים שצריכים לסבול אלימות בלי רווח נראה לעין (שם, 11). ואולם לוקיאנוס לא מזדהה לגמרי עם נקודת המבט של אנכרסיס הזר, אלא מביאה כדי לאתגר אותה בתפיסות יווניות מסורתיות.⁷⁴ הוא מציג את סולון כמי

73 ראו גם את ההערה המלגלגת של יוספוס על הזר של עלי זית או פטרוזיליה (נגד אפיון 2.218).

74 ראו גם את עבודתו המקיפה של קוניג (לעיל, הערה 23), עמ' 45–96, שדן בלוקיאנוס בהקשר של תולדות הגימנסיון, השיח של התקופה וזהותו היוונית ההיברידית; ראו גם: Tim Whitmarsh, *Greek Literature and the Roman Empire: The Politics of Imitation*, Oxford 2001, pp. 247–294; Simon Swain, *Hellenism and Empire: Language, Classicism, and Power in the Greek World AD 50–250*, Oxford 1996, pp. 298–330; Maren R. Niehoff, 'Parodies of Educational Journeys in Josephus, Justin Martyr, and Lucian', *Journeys in the Roman East: Imagined and Real*, ed. Maren R. Niehoff (*Culture, Religion and Politics in the Roman Empire*, 1), Tübingen 2017, pp. 203–224

תחרויות ספורט כסממנים של זהות דתית

שמסביר שהפרס האמיתי הוא התהילה ושהאימון המפרך מזכה את האתלט בהכרה בעיר (שם, 10). ייסורים ומשמעת, מוסיף סולון אצל לוקיאנוס, משפרים את אופי המדינאי העתידי ומכינים אותו למשול ביעילות (שם, 20). גם הצופים מרוויחים מהאימונים שכן הם נעשים מעריצים של המשמעת ומתחילים לחקות את האתלטים בחייהם (שם, 36).

לוקיאנוס אומנם מסיים את הדיאלוג באמירה לא מתחייבת, תוך הימנעות מהכרעה בין הצדדים, אך מרמז במהלך הדיאלוג שהעמדה היוונית של סולון משכנעת יותר.⁷⁵ לפי לוקיאנוס, אנכרסיס מבקש, למשל, להיכנס לאזור מוצל כי הוא סובל מחום השמש, ובכך חושף שחסר לו אימון יווני שהיה מכין אותו לעמוד בחום (שם, 16). לוקיאנוס מזמין את קוראיו להסתכל על אנכרסיס ה'ברברי' בשמחה לאיד.⁷⁶ זאת ועוד, אנכרסיס הוא הדובר האחרון בדיאלוג, ומודה שבני עמו פחדנים כי אינם מתאמנים באגרוף ומסרבים לקבל אפילו מכה אחת בפנים (שם, 40).⁷⁷ הלעג על האימונים היווניים בתחילת הדיאלוג מאפשר ללוקיאנוס אפוא להתייחס לביקורת של אנכרסיס ולהדוף אותה. בעקיפין הוא גם מגיב לרופא והפילוסוף היווני גאלנוס שתקף את האימונים וביקש להחליפם בהתעמלות בריאה תחת השגחה רפואית מקצועית.⁷⁸

אוריגנס מבצע מהלך רטורי דומה ומציג זהות נוצרית מורכבת. הדימויים של המכות ושל הזר בר החלוף מסייעים לו לחצוב זהות נוצרית. תוך כדי התלוצצות על המסורת היוונית אוריגנס מציג לחברי קהילתו להפוך לאתלטים יווניים טובים יותר. הם מוזמנים לראות עצמם כמשתתפים באימון שכולל 'הלקאות שאלוהים מעניק לך [למאמין] ברצונו להפוך אותך לאתלט באמצעות מכות'. אוריגנס מקווה לשכנע את שומעיו לזהות את הפסחא כשיא הרוחני של השנה המשתווה בערכו למשחקים האולימפיים ולראות ביתר החודשים תקופת הכנה לפסחא. באי הכנסייה אמורים להפוך לנוצרים פעילים ביותר ומודעים היטב, ורק אימון (רוחני) תובעני יהפוך אותם לאתלטים מכובדים שישירו את זר הניצחון. הזהות הנוצרית שאוריגנס מעצב בקיסריה במאה השלישית כוללת אפוא עיצוב עצמי על בסיס המודל הקלאסי של האתלטים וחקיקי המשמעת הנודעת שלהם. נימת ההתלוצצות מאפשרת לו

75 ראו גם קונסטן (לעיל, הערה 23), שטוען שלוקיאנוס מגן על האידיאל היווני של פרספקטיבה אירונית שיש בה גם הומור עצמי. השוו שני חוקרים אחרים המדגישים את הסיום הפתוח של הדיאלוג של לוקיאנוס: קוניג (לעיל, הערה 23), עמ' 45–96, 204; ברהנן (לעיל, הערה 23), עמ' 100–102.

76 השוו: קוניג, שם, עמ' 45–96, שמפרש את הסצנה כמחווה לדיאלוגים האפלטוניים שהתרחשו לעיתים בצל. לדעתו ה'ברברי' ממלא תפקיד פילוסופי יותר מסולון היווני.

77 השוו: קוניג, שם, עמ' 45–96, שתוהה אם לוקיאנוס סרקסטי כאן.

78 ראו במיוחד: Galen, *Protrepticus*. 7–9, 11, 14; *Thrasylbulus* 1–2, 8–11, שם הוא לועג לייסורים המיותרים הכרוכים באימון האתלטי המסורתי ומסיק שרק רופאים מוסמכים ראויים לטפל בענייני הבריאות והגוף ואילו המאמנים מזיקים ללקוחותיהם; ראו גם: קוניג (לעיל, הערה 22), עמ' 257–267; ג'ונטר (לעיל, הערה 59), עמ' 257–267.

מארן ניהוף

ליצור מרחב רטורי לאתלטים הנוצרים בתוך המסורת היוונית ולהציע את הפסחא כאירוע חשוב אף יותר מהמשחקים האולימפיים. אוריגנס מציג את המסורת האתלטית באור חיובי יותר מלוקיאנוס, שכן האחרון אינו מכריע באופן ברור בין המבט היווני לבין זה הברברי. ייתכן שאוריגנס אימץ את האתלטיקה היוונית בהתלהבות שכזו משום שהוא דן במישור המטפורי בלבד. הוא פטור מלדאוג להשלכות המעשיות של דבריו, ואפשר להניח שמבחינתו הדימוי האתלטי העצמי של המאמינים אמור להחליף את עיסוקם המעשי באימוניים היווניים. לגישה מטפורית זו יש מסורת פילוסופית ארוכה, ואפשר שאוריגנס שאב השראה מהפילוסופים שהעריך – אפלטון, פילון או אפיקטטוס.⁷⁹ אומנם אף לא אחד מהם ירד כמוהו לפרטי פרטים, אך כולם אימצו את מוטיב הניצחון האולימפי כסמל בדיונים הפילוסופיים שלהם. סוקרטס אומר (אצל אפלטון) שהוא ראוי לכיבודים גדולים מאלו של המנצחים במשחקים האולימפיים (אפול' 36). פילון משתמש בדברים אלו של סוקרטס כדי להציג את הפילוסופיה של משה כנעלה על המודל הסוקרטי, מודל שאותו הוא מעריך יותר מהתחרויות הספורטיביות.⁸⁰ עוד אומר פילון שרק המשחקים האולימפיים ראויים לתואר 'קדוש', אך ממחר להבהיר שהוא מדבר על התחרות על המידות הטובות ולא על אלה שמתקיימות באלים (חקלאות, 119). אפיקטטוס מדבר על האל כמאמן (*hos aleipes* ως ἀλείπης), המציע למאמיניו לאמץ משמעת רוחנית, משמעת שהיא נשגבת יותר מן המשחקים המפורסמים אך השטחיים.⁸¹ בהשוואה אליהם, אוריגנס מתענג על פרטי התיאור של המשחקים האולימפיים ומפעיל את המסורת הספורטיבית בצורה יותר מוחשית וחייה. דרשתו מציגה את המשחקים בדרך הרצינית-המתבדחת שאפיינה את הסופיסטיקה השנייה ומציג חג ספציפי, כלומר את הפסחא, כתחרות שווה לאולימפיה. הדרשה של אוריגנס מגיעה לשיאה בסעיף על השופטים שמצוטט כאן שוב בשל חשיבותו:

האם אינך יודע מה מסופר על התחרויות הללו המכונות 'המשחקים הגדולים'? בהן נוכחים אלה אשר נשלחו על ידי שופטי המשחקים הכלל-יווניים המשגיחים כיצד אוכל

79 לפרטים ראו: ניהוף (לעיל, הערה 14); Marco Zambon, with Dietmar Wyrwa, 'Origenes', *Die Philosophie der Kaiserzeit und der Spätantike*, 5, part 1 of *Die Philosophie Der Antike Band*, eds. Christoph Riedweg et al., Basel 2018, pp. 957–296. ראו גם אוריגנס C.C. 6.2 על אפיקטטוס.

80 פילון, על שהאל אינו משתנה 147–148; על החקלאות 111–118; ראו גם את הערות המתרגם: יקיר פז (מתרגם), 'על החקלאות', כתבי פילון, עורכת מארן ר' ניהוף, ירושלים תשע"ה, (II)4, עמ' 130–131.

81 Heather L. Reid, 'Athletic Beauty as Mimesis of Virtue: The Case of the Beautiful Boxer', *Looking at Beauty To Kalon in Western Greece*, eds. Heather L. Reid and Tony Leyh, Fonte Arctusa 2019, pp. 77–91, esp. p. 79.

תחרויות ספורט כסממנים של זהות דתית

האתלט. וכפי שהם נוכחים לצד המתעמלים ומשגיחים אם האימונים נעשים לפי החוק ולפי כללי האומנות, כך הם נוכחים לצד האתלטים אפילו כאשר הם ניוונים. הם מדברים בגלוי עם הסועדים לקראת התחרות ואומרים להם ממש בזמן אכילתם: 'אתה אוכל יפה, אתה אוכל מזון מצוין, יש לך סיכויים טובים', והם מתייחסים למזון עצמו. ואולם אחר כך [האתלטים] הללו לוקחים על עצמם עבודה קשה כדי להשיג את 'הזר בר החלוף' (1 קור' 9.25), כלומר את העבודה הקשה הכרוכה בדיאטה נכונה, בתרגילי התעמלות, במעברים רבים ממקום למקום, ובהליכה בדרכים. וביניהם יש לעיתים אנשים שכבר צימחו זקן והם מקבלים מכות ומסכימים למכות מצד הממונים עליהם וסובלים הלקאות על הגב ועל הבטן.

אוריגנס מתלוצץ בדבריו אלו על המסורת של השופטים הכלל-יוונים המשגיחים על הדיאטה של האתלטים. מעניין שמסורת זו כמעט אינה מתועדת במקורות העתיקים. אומנם פילוסטרטוס מדבר על 'חוק' (*νόμος*) [nomos] האימונים באלים, אך מתייחס רק למאמצים הפיזיים הקשים ומזכיר את הדיאטה בהקשר כללי אחר.⁸² גם אפיקטטוס, גאלנוס ופאוסניאס מזכירים את הדיאטה בהקשר הכללי של אורח חיים סגפני שמכשיר את הספורטאים לקראת התחרויות.⁸³ פילון משווה את המזון בגן עדן לדיאטה המיוחדת של האתלטים ומתייחס למאמנים המבקשים ללעוס היטב כל פיסת מזון שנכנסת לפיהם, אך השופטים באלים אינם מזוהים אצלו כמשגיחים על המזון (אלגורית החוקים, 1.100). בכל זאת כמה חוקרים פירשו כתובת אחת באולימפיה, המתוארכת למאה השנייה לסה"נ וקובעת את כללי המשחקים בנאפוליס. הכתובת עוסקת באימון לפני התחרות ומצווה ש'אספקה תינתן לאתלטים במשך 30 הימים לפני המשחקים'.⁸⁴ אלא שהמונח היווני *ὀψώνιον* (*opsonion*), אספקה, מתייחס בראש וראשונה לשכר ולא לאוכל, ולכן נראה שהכתובת אינה מבהירה את הרקע של דברי אוריגנס. מכל מקום אין כאן הזכרה של השגחת השופטים על האכילה של האתלטים.

עדות לא צפויה באה מארתמידורוס, פרשן החלומות ואיש אפסוס מהמאה השנייה לסה"נ. בספרו על החלומות הוא מספר את הדברים של אדם אחד שהביא בפניו כחלום שחלם: 'אני מכיר אדם מסוים שהיה הולך למשחקים האולימפיים כדי להתחרות, והוא תיאר שהשופטים הכלל-יוונים חילקו לאתלטים כיכרות לחם אך לא יכלו לתת לו מכיוון שאיחר

82 Philostr., *Gymn.* 11, 44, 48, 51

83 Epictetus, *Enchiridion* 29.2; Disc. 3.10.8; Galen, *Protr.* 11, 14; Pausanias, 6.1.10
ראו גם: Ulrich Sinn, *Olympia, Cult, Sport, and Ancient Festival*, Princeton 2000, p. 70
המשער שתיאור האימון של פאוסניאס (6.23.1–3) כולל גם השגחה על המזון של האתלטים, אך הדבר אינו נאמר במפורש.

84 *ὀψώνιον δὲ χορηγ(ε)ῖσθαι [τ]οῖς ἀθληταῖς [πρ]ὸ ἡμερῶν [τ]ῆς πανηγύρεως* Λ
אצל: דיטנברגר ופוגולד (לעיל, הערה 45), עמ' 121, מספר 56, שורה 16; ראו גם: קראוטר (לעיל, הערה 61).

ולא נותר מה לחלק'.⁸⁵ ארתמידורוס הרבה לטייל ברחבי האימפריה כדי לאסוף חלומות לספרו ומציג כאן מסורת שהייתה נכראה פופולרית. לפי ארתמידורוס כל מי ששמע את החלום הזה 'שיער שהחולם לא ישתתף בתחרות', כפי שאכן קרה כי האיש מת במפתיע אחרי ההרשמה באלים. סיפור זה מעיד אפוא שבסוף המאה השנייה המוטיב של חלוקת המזון לאתלטים היה ידוע דיו ומזוהה עם המשחקים האולימפיים, ולכן סביר שהוא שימש בחלום כסמל להשגת השאיפות האנושיות.

אוריגנס מתייחס למוטיב הזה, אך מוסיף נימה מתבדחת. השופטים בדרשתו מצטיירים כמגוחכים כי לדעתם המזון בלבד מבטיח את הניצחון. הם נראים מלאי חשיבות עצמית ואינם מבינים את שיעור האיומן הנדרש. אוריגנס מערער על סמכותם המיתולוגית ומעלה שאלות על המסורת היוונית. ואולם אין הוא מבטל את המורשת היוונית בכללותה, אלא מציע את עצמו כשופט עדיף עליהם. לטענתו, יש ברשותו הידע הנדרש לתפקיד המאמן והוא מזמין את שומעיו לבוא לאיומן בכנסייתו, איומן שיוביל לישועתם. הפרס שהוא יחלק ראוי לעומת אותו 'זר בר חלוף'. גם האיומן אצלו יהיה קשה וידרוש התמסרות ואף נכונות לקבל מכות מאלוהים. הכנסייה בקיסריה מעוצבת בדרשה כמגרש אימונים כמו האצטדיון בלב העיר. יש לשער שאוריגנס קיווה שכנסייתו ובית ספרו ימשכו קהל רב כמו האצטדיון שמשך אתלטים מאזורים שכנים. מכתב התודה של תלמידו המכונה במסורת 'ארגורי עושה הניסים', וביקורו הקצר של הפילוסוף היווני פורפיריוס בקיסריה, מעידים שחזונו של אוריגנס התממש.⁸⁶ לעומת פאולוס שהשווה עצמו למתאגרף, אוריגנס גוזר לעצמו את התפקיד המקיף יותר, זה של השופט הכלל-יווני בעל הסמכות המכרעת. החזון האולימפי של החינוך הנוצרי המוצג כאן מתייחס לא רק לפן הגאוגרפי אלא גם לציר הזמן, כי הפסחא מציינת שיא בלוח הנוצרי ומשולבת כאן בלוח הפגאני.⁸⁷

Atemidorus, *Oneirocritica* 2.30 85

לפרטים על גרגורי ראו: איסביוס, היסטוריה כנסייתית 6.30, 7.14; ראו גם: Gilles Dorival, 'Est-il legitime d'éclairer le Discours de remerciement par la Lettre a Gregoire et reciproquement? Ou la tentation de Pasolini', *La Biografia di Origene fra storia a agiografia*, ed. Adele Monaci Castagno, Turin 2004, pp. 9–26; David Satran, *The Image of Origen: Eros, Virtue, and Constraint in the Early Christian Academy*, Oakland 2018; לפרטים על פורפיריוס בקיסריה ראו: איסביוס, היסטוריה 6.19.5; וראו גם: Aaron P. Johnson, *Religion and Identity in Porphyry of Tyre: The Limits of Hellenism in Late Antiquity*, Cambridge 2013, p. 16; Matthias Becker, *Porphyrios, 'Contra Christianos': Neue Sammlung der Fragmente, Testimonien und Dubia mit Einleitung, Übersetzung und Anmerkungen*, Berlin 2016, pp. 4–5 87

המנהג לספור את השנים לפי האולימפיאדות משתקף עדיין אצל דיאוגנס לארטיוס (Diogenes Laertius 9.29, 9.58).

תחרויות ספורט כסממנים של זהות דתית

הרטוריקה התחרותית של אוריגנס דומה לזו של בן תקופתו פילוסטרוטוס, שהיה פעיל בעיקר באתונה, אך גם ביקר ברומא.⁸⁸ כפי שהראה ג'אסון קוניג, האחרון נטה להזרה של העבר היווני ויחסו לשופטים היה דו-ערכי, פעם הציג אותם כדמויות נחותות בהשוואה למאמנים האידיאלים שאיתם הזדהה, ופעם ראה בהם דוגמה אישית למחנכים שמתאימים את שיטות האימון לכל מתאמן.⁸⁹ פילוסטרוטוס מביא סיפור על מאמן אחד שהרג את האתלט שלא עמד בציפיותיו באמצעות הסכין שהייתה מיועדת לטיפול בעורו (Gymn. 11). פילוסטרוטוס אינו דוחה את ההרג, אלא משתמש בו כדי לשבח את סמכות המאמנים על פני זו של השופטים באולימפיה. פילוסטרוטוס אינו עוסק בערך ההיסטורי של הסיפור אלא בתרומתו לשיח בתקופתו. העדפת המאמנים על פני השופטים המיתולוגיים והטלת הספק בסמכות השופטים משקפות את עמדתו של פילוסטרוטוס בנוגע למסורת הקלאסית, שמצד אחד הוא מתבסס עליה ומצד שני הוא מעצב אותה מחדש. בדרך זו פילוסטרוטוס יוצר מרחב לפעילות הספרותית שלו. לדעתו, המאמן חשוב מהשופטים כי הוא מפעיל שיקול דעת מוסרי ואינו מסתפק בנושאים טכניים של הערכת הגיל והרקע המשפחתי של האתלטים.⁹⁰

הדגשת התכונות השכליות של המאמן, במיוחד יכולתו לזהות את האופי של כל אדם, מרמזת שפילוסטרוטוס ראה בעצמו מורה כזה.⁹¹ גם הוא היה סופר בעל רגישות מיוחדת לאופי בני האדם ולנכונותם להתחנך. ואולם, בהקשר אחר הוא כותב שהוא מעדיף את השופטים באולימפיה על פני המאמנים, משום שאלה מיישמים את שיטות האימון הישנות בלי כל התחשבות בנסיבות החיים והאופי של המתאמן. בקטע זה הוא מציג מקרה של מנצח במשחקים האולימפיים שנדרש להמשיך להתאמן בלי הפסקה ומת ממאמץ יתר. פילוסטרוטוס מבקר את חוסר המקצועיות של המאמן, ומפנה את תשומת ליבם של קוראיו לנזקים של האימון המסורתי הנוקשה שגורמים מאמנים 'לא מחונכים' (Gymn. 54). 'כיצד זה לא דבר רע', הוא שואל, 'שהאצטדיון הפסיד אתלט מסוגו?' (שם). לחיזוק טיעונו פילוסטרוטוס מזכיר את השופטים הכלל-יוונים באולימפיה שהשגיחו על האימונים והפעילו את סמכותם העליונה כדי 'להתאים הכול לנסיבות' (שם). לעיתים הם הכריחו את המאמנים

88 לפרטים על חייו וכתביו של פילוסטרוטוס, ראו: קוניג (לעיל, הערה 24); ויטמרש (לעיל, הערה 74), עמ' 225–246; סוויין (לעיל, הערה 74), עמ' 380–400; Ewen Bowie, 'Philostratus', *Philostratus* (above, n. 22), pp. 19–32; Thomas Schmitz, 'Narrator and Audience in Philostratus' *Lives of the Sophists*, *Philostratus*, *ibid.*, pp. 49–68; Kendra Eshleman, *The Social World of Intellectuals in the Roman Empire*, Cambridge 2012, pp. 125–148.

89 קוניג (לעיל, הערה 22), עמ' 271; קוניג (לעיל, הערה 24).

90 ראו גם: קוניג (לעיל, הערה 22), עמ' 271.

91 ראו גם: קוניג (לעיל, הערה 22), עמ' 272–275; Clayton M. Lehmann, 'Early Greek Athletic Trainers', *Journal of Sport History* 36 (2009), pp. 187–204.

מארן ניהוף

להגמיש את שיטותיהם. פילוסטרטוס מבקש להחיות את המשחקים בזמנו וממליץ על האימונים האתלטיים כ'סוג של חוכמה' (שם). הדיון של פילוסטרטוס מראה אפוא שהמוטיב של השופטים הכלל-יוונים היה ידוע היטב בחוגים אינטלקטואליים במאה השלישית לסה"נ ושימש להגדרה עצמית בתרבות היוונית. בקטע אחד נראה שסמכותם העניקה משקל ומוניטין לעמדתו כסופר השם דגש על רבגוניות הביטוי ועל ההתחשבות באופי האישי של בני האדם. בהזדמנות אחרת השופטים זכו לביקורתו כשהשווה אותם למאמנים.

פילוסטרטוס שופך אור על הרקע התרבותי של אוריגנס. ניכר שגם הוא, בהיותו דרשן נוצרי ומנהיג של קהילה בקיסריה, משתלב בדיון ההלניסטי על המורשת של השופטים הכלל-יוונים. אוריגנס, כמו פילוסטרטוס, מרמז שהוא שופט ומאמן שעולה בערכו על הדמויות הנערצות באולימפיה ומקיים את המסורת היוונית טוב מהם. הדרשה של אוריגנס גם מאירה את האווירה בקיסריה כי הוא שואל את שומעיו אם אינם יודעים מה מסופר על התחרויות המכונות 'המשחקים הגדולים'. ברור משאלה רטורית זו שהידע הזה היה ידוע לכול בקהילה הנוצרית דוברת היוונית.⁹² אף ייתכן שכמה מחבריה התאמנו, ואפשר שאחד מהם נקבר מתחת למצבת האתלט שראינו בתחילת המאמר (תמונה 1). אוריגנס מציע זהות מורכבת ועשירה הכוללת את סממניה של המורשת היוונית ומאפשרת לנוצרים לדור במרחב היווני והנוצרי גם יחד. חג הפסחא נקשר למשחקים האולימפיים ומזמין את החוגגים אותו לראות עצמם כספורטאי האמונה שמתאמנים במרחבים הציבוריים של עירם.

תחרויות הספורט מנקודת המבט של חז"ל

יהודי קיסריה, שאיתם אוריגנס שוחח לעיתים קרובות, פגשו את אותה מציאות תרבותית בעירם והכירו את תחרויות הספורט היווניות. כיצד הם ויהודים אחרים בארץ ישראל התייחסו למציאות זו? האם מנהיגיהם הדתיים, כלומר החכמים, נקטו גישה דומה לזו של אוריגנס? בשל אופייה המורכב של ספרות חז"ל לא קל לענות על שאלות אלה. בספרות זו משולבים קולות רבים מזמנים שונים ורובם נערכו כעבור זמן רב והרחק מקיסריה ואף מארץ ישראל, ולכן קשה לשחזר את עמדותיהם של החכמים בני זמנו של אוריגנס שפעלו לצידו, בראש ובראשונה רבי הושעיה (נכתב גם אושעיא) ורבי אבהו.⁹³ מדי פעם אף אוריגנס עצמו

92 ראו גם את התרגום החופשי יותר של המתרגם האנגלי: טריג (לעיל, הערה 16), עמ' 327: 'have you deliberately forgotten?'

93 לפרטים על השאלות המתודולוגיות בחקר הספורט בספרות חז"ל ראו: Joshua Schwartz, 'Plays and Games', *Jews and Christians in Roman-Byzantine Palestine: History, Daily Life and Material Culture*, ed. Joshua Schwartz, Bern 2018, pp. 359–373 על עריכת הקבצים השונים ראו: ישי רוזן-צבי, בין משנה למדרש: קריאה בספרות התנאית, Günter Stemberger, *Einleitung in Talmud und Midrasch*, Munich; תש"ף.

תחרויות ספורט כסממנים של זהות דתית

הוא עד נאמן לתפיסותיהם של הרבנים בני זמנו.⁹⁴ על אף מורכבות המקורות ברור שכבר למן ההתחלה הכירו חז"ל את האימונים האתלטיים בקרב היהודים וגישבו עמדה שאותה הציגו עם גופך הומוריסטי שמוזכר את השיח של הסופיסטיקה השנייה.

העדות המוקדמת ביותר שבידינו השתמרה במשנה הקובעת את גבולות הפעילות המותרת בשבת: 'לא מתעמלין ולא מתגרדין. אין יורדין לקורדימה'.⁹⁵ שאול ליברמן בספרו המונומנטלי 'יוונית ויוונית בארץ ישראל' ניתח משנה זו והצביע על נוסחים שונים בכתבי היד ובדפוסים המוקדמים שקוראים במקום 'קורדימה', שהיא מילה חידתית, 'פילומא' או 'קירומא', שניהם מונחים ידועים הקשורים לזירת ההתגוששות.⁹⁶ לפי השערתו של ליברמן, הנוסח הקדום של המשנה היה 'פילומא' (*[peloma] πῆλωμα*), שפירושו בוץ או מקום ההתגוששות מלא בבוץ שבו תרגלו היאבקות עם מתחרה שעורו חלק. מילה זו הייתה נדירה יחסית והוחלפה עם הזמן במילה 'קירומא' (*[keroma] κήρωμα*), מילה בעלת אותה המשמעות כמו 'פלומה' אך שכיחה יותר וקשורה במובהק לזירת ההתגוששות. מעתיקים מאוחרים, שלא חיו בארץ ישראל ולא הכירו את המילה השאולה מן היוונית, כתבו 'קורדימה'. המשנה שלפנינו, ובמיוחד המונח היווני השאול המשובץ בה, מלמדים על היכרות של יהודי קיסריה עם שני היבטים של האימון האתלטי: סיכוך העור בשמן והיאבקות בבוץ. ברור אפוא שיהודי ארץ ישראל בתקופת המשנה התאמנו בשיטות האתלטיקה היוונית, מקצתם אף בשבת, דבר שהדאיג את החכמים. גם בתוספתא עולה סוגיה זו במאה השלישית ושם נכתב: 'אין רצין בשבת כדי להתעמל אבל מטייל כדרכו ואינו חושש אפילו כל היום כולו'.⁹⁷ מן הדברים עולה אפוא שהריצה הספורטיבית המכוונת לתחרויות נעשתה גם היא חלק מהדיון החז"לי שביקש להגדיר גבולות של זהות דתית.

2011; על רבי הושעיה ורבי אבהו ראו: Israel L. Levine, 'R. Abbahu of Caesarea', *Christianity, Judaism and Other Greco-Roman Cults: Studies for Morton Smith at Sixty*, ed. Jacob Neusner, Leiden 1975, pp. 56–76; Maren R. Niehoff, 'Colonizing and Decolonizing the Creation of the World: A Dispute between Origen and Rabbi Hoshaya', *Scriptures, Sacred Traditions, and Strategies of Religious Subversion* (above, n. 15), pp. 113–129; Eadem, 'A Hybrid Self: Rabbi Abbahu in Legal Debates in Caesarea', *Self, Self-Fashioning and Individuality in Late Antiquity*, eds. Maren Niehoff and Joshua Levinson (*Culture, Religion and Politics in the Roman Empire*, 4), Tübingen 2019, pp. 293–330

94 לפרטים ראו: Nicholas de Lange, *Origen and the Jews*, Cambridge 1976; מארן ר' ניהוף, 'בעקבות היהדות ההלניסטית בקיסריה: חכם יהודי בגלוסה של אוריגנס', ציון פז (תשפ"ב), עמ' 3–36.

95 משנה, שבת כב, ו, מהדורת אלבק.

96 שאול ליברמן, 'יוונית ויוונית בארץ ישראל', ירושלים תשמ"ד, עמ' 70–72; ראו גם: וייס (לעיל, הערה 6), עמ' 145–146.

97 תוספתא, שבת טז, כב, מהדורת ליברמן.

ייתכן שהאתלטים היהודים המתוארים במשנה ובתוספתא השתייכו לקהילה היהודית בקיסריה הידועה בגונה היוונית. אף תפילת 'שמע' נאמרה כאן ביוונית באותה עת.⁹⁸ נראה שהאימונים היו כה שכיחים עד שחז"ל לא יכלו או לא רצו לפסול אותם לחלוטין, אלא חיפשו דרך לחיות לצידם מבלי לטשטש את קווי הזהות. לכן הם עמדו על שמירת השבת כיום חופשי מאימונים, אך קבעו גבולות חזירים יותר והתירו אותם ביתר ימי השבוע. יחסם של חז"ל לאימונים האתלטיים דומה לזה שנקטו בקשר לקריאת השירים של הומרוס. גם כאן חז"ל קיבלו את הנוהג שהתפשט בקרב היהודים לקרוא משירי הומרוס, כנראה בעיקר בין דוברי היוונית, כל עוד הוא לא הפך לפעילות גורפת שאימה על לימוד התורה.⁹⁹ ההתייחסות המפורשת של חז"ל למתאמנים יהודים מאירה את הדרשה של אוריגנס, שאומנם אינה מזכירה תופעה דומה בקרב הנוצרים, אך מגיחה היכרות כה אינטימית עם המסורת האתלטית עד שמתבקש להסיק שגם הנוצרים התאמנו בדרך היוונית. אף ניתן לשער שהאתלטים היהודים התאמנו יחד עם חברי הקהילה של אוריגנס ומשחו זה את זה בשמן.

עלינו לשאול אם החכמים התייחסו באופן מטפורי לאתלטים ולאולימפיה. במבט ראשון בולט השוני בין החכמים היהודים לבין אוריגנס. בספרות חז"ל השופטים הכללי-יוונים אינם מוזכרים כלל ואין החכמים משווים את חג הפסח למשחקים האולימפיים. מה שחז"ל שאלו מן העולם היווני הוא מודל פרטי ואינטלקטואלי יותר כדי להמשיג את

98 ירושלמי, סוטה ז א, כא ע"ב. זאת ועוד, כמעט כל הכתובות בבית הקברות היהודי בקיסריה נכתבו ביוונית. לדוגמה: הכתובת של 'הרופא אלכסנדר הבן של הלניוס', המתוארכת למאה השנייה או השלישית, או הכתובת של 'אכוס', הבן של יוליאנוס שותף לעבודה, כנראה גם היא מהמאה השלישית. ראש בית הכנסת בקיסריה מכונה *ἀρχισυναγωγος* (*archisynagogos*) כמקובל בתפוצות, וכתובת אחת בבית הכנסת של קיסריה כוללת ציטוט של פסוק מתרגום השבעים. ראו: CHP (לעיל, הערה 13), 2.1140–2, 2.1486. אוריגנס כותב באיגרת לאפריקנוס על יהודים שאינם יודעים די עברית כדי לקרוא את התורה במקור ונעזרים בתרגום היווני המילולי של עקילס (איגרת לאפריקנוס 4); ראו גם את הדיונים אצל: נוטין (לעיל, הערה 14), עמ' 342–314; Nicholas de Lange, 'Hebraists and Hellenists in the 6th Century', *Let the Wise Listen and Add to their Learning* (Prov. 1.5): *Festschrift for Günter Stemberger on the Occasion of his 75th Birthday*, eds. Constanza Cordoni and Gerhard Langer, Berlin 2016, pp. 217–226; Maren R. Niehoff, 'Celsus' Jew in Third Century Caesarea: Tracing Hellenistic Judaism in Origen's *Contra Celsum*', *Festschrift for Albert Baumgarten*, eds. Jonathan Ben-Dov and Michal Bar Asher-Siegal, Tübingen 2021, pp. 233–250.

99 לפרטים ראו: Maren R. Niehoff, 'Homer between Celsus, Origen and the Jews of Late Antique Palaestina', *Text and Intertext in Greek Epic and Drama: Essays in Honor of Margalit Finkelberg*, eds. Jonathan Price and Rachel Abramovitz-Zelnik, London 2021, pp. 185–209.

תחרויות ספורט כסממנים של זהות דתית

חגם — כלומר את מאפייני המשתה היווני ששימש מאז אפלטון וקסנופון כבמה של שיחות פילוסופיות.¹⁰⁰ חז"ל עיצבו את פסח כחג משפחתי, שבו מזכירים את יציאת מצרים תוך דיון בפסוקים מקראיים, והילדים משתלבים בדרך המשחק. אומנם גם חז"ל העניקו משמעות ריטואלית לפרטי המזון בסעודת החג, אך בניגוד לאוריגנס קישרו כל מאכל לתולדות העם בעבר המקראי הרחוק.

ברבזמן המטפורה של האתלטיקה משמשת בספרות חז"ל לתיאור של לימוד התורה והיחסים בין עם ישראל לאלוהיו. אחד הביטויים ללימוד התורה הוא 'עמל תורה', כרמז ששתי הפעילויות — ההתעמלות האתלטית ולימוד התורה — הן תובעניות ודורשות אימון ממושך ומסירות קפדנית.¹⁰¹ זאת ועוד, כמה מגיבורי התורה נמשלים בספרות חז"ל לאתלטים. יעקב הנאבק במלאך מוצג כאתלט הנאבק בנ המלך (בראשית עז, ג). דברי משה 'עתה יגדל נא כוח ה' (במדבר יד, יז) מתפרשים על ידי ר' יודן כמשל 'לגיבור שהיה מתגושש באבן של משיט ועבר אחד וראה אותו, א' [אמר] לו יפה כוחך לבב כוח כגיבור'.¹⁰² הדימוי הדרמטי ביותר הוא בעניינם של קין והבל המתפרשים כאתלטים הנלחמים בפני אלוהים בתפקיד השופט, שיכול היה להפריד ביניהם לפני שאח הרג את אחיו.

אמר ר' שמעון בן יוחאי: קשה הדבר לאומרו ואי אפשר לפה לפרשו, לשני אתלטיין שהיו עומדין ומתגוששין לפני המלך, אילו רצה המלך פירשן [=הפריד ביניהם], לא רצה לפרשן חזק אחד על חבירו והרגו, והיה [הבל] צווח ואמר 'בעי דיני קדם מלכא' [=יתבקש דיני מן המלך] כך 'קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה' (בראשית רבה כב, ט).¹⁰³

רבי שמעון בר יוחאי מדמה את אלוהים בתפקיד השופט בעל הסמכות על החיים והמוות, דימוי המקביל לשופט בקרבות הגלדיאטורים.¹⁰⁴ הביקורת שלו על אדישות השופט, ואולי

100 לפרטים ראו: Siegfried Stein, 'The Influence of the Symposia Literature on the Literary Form of the Pesah Haggadah', *Journal of Jewish Studies* 8 (1957), pp. 13–44; Clemens Leonhard, *The Jewish Pesach and the Origins of the Christian Easter* (SJ, 35), Berlin 2006, pp. 73–86; Richard Hidary, *Rabbis and Classical Rhetoric: Sophistic Education and Oratory in the Talmud and Midrash*, Cambridge 2018, pp. 68–73

101 ראו גם: Michael Satlow, "'Try to Be a Man': The Rabbinic Construction of Masculinity", *Harvard Theological Review* 89 (1996), pp. 19–40

102 פסיקתא דרב כהנא, כה, א (מהדורת מנדלבוים, עמ' 380–397). ראו גם: Moshe Idel, *Kabbalah: New Perspectives*, New Haven 1988, pp. 158–160 אלהים: מסות ומחקרים, ירושלים 2008, עמ' 59–60.

103 ראו גם: יהושע לוינסון, 'אתלט האמונה: עלילות דמים ועלילות מדומות', תרביץ סח (תשנ"ט), עמ' 61–86, במיוחד עמ' 64–67.

104 מעניין שהמדרש משתמש במילה היוונית הקלאסית להתעמלות אתלטית שלא הייתה קשורה

מארן ניהוף

אף על הנאתו מהאלימות, מזכירה את זווית הראייה של אנכרסיס ה'ברברי' בדיאלוג של לוקיאנוס. כאשר הוא רואה במגרש של אתונה את התעללות המתאמנים זה בזה, הוא מביע הסתייגות מהשופט: 'אף הנשיא (*ho archon*) $\delta \alpha \rho \chi \omega \nu$) אינו מפריד ביניהם ואינו מפסיק את הקרב — אני מניח מגלימתו המלכותית (*te porphyridi*) $\tau \eta \nu \pi \rho \phi \upsilon \rho \iota \delta \iota$) שהוא אחד הנשיאים — אלא להפך הוא מעודד אותם ומשבח את מי שמכה את האחר' (*Anach.* 3). הן החכם היווני והן החכם היהודי מדברים על הפרדה (*diistemi*) $\delta \iota \sigma \tau \eta \mu \iota$ (=לפרש) בניסוחים כה דומים עד שהם נראים כמו תרגום אחד של האחר. זאת ועוד, הנשיא באתונה לובש בגדי מלכות כמו המלך במשל החז'לי.

שמעון בר יוחאי משתתף אפוא בשיח ההלניסטי על אודות האתלטים ומאמץ את העמדה ה'ברברית' המיוצגת אצל לוקיאנוס על ידי אנכרסיס. הוא מבקר את הספורט האכזרי וחושש שאלוהיו דומה דווקא לשופט היווני חסר הרחמים. מדבריו משתקפת מציאות שבה שמעון בר יוחאי היה מעורה במנהגי היוונים. הוא מתייחס לפעילות הפרשנית של עצמו במונח 'פרש', ששימש לו לתיאור ההפרדה בין האתלטים שהוא מצפה לה מאלוהים. במובן מסוים גם הוא נמנע מלהפריד הפרדה ברורה, כלומר מפירוש לעומק של קושיית הפסוק, ומסתפק ברמזים דרך המשל. כמו אנכרסיס אצל לוקיאנוס, שמעון בר יוחאי (בן המאה השנייה לספירה) מעורב בתרבות היוונית מכדי לפרש את המורשת שלו בלי פנייה אל יוון.

סיכום ומסקנות

ראינו שהעיר קיסריה, שהייתה מאז ייסודה על ידי הורדוס מרכז של תחרויות ספורט שמשכו אתלטים מאזורים שונים, הותירה רושם עמוק על מנהיגי הקהילות הדתיות שפעלו בתוכה. הן אוריגנס והן חז"ל הכירו את תחרויות הספורט והשתמשו בדימויים אתלטיים כדי לעצב את זהותם ומנהגיהם ולהגדיר את היחסים בין קהילתם לבין סביבתם. ממכלול העדויות עולה האפשרות שהאתלט הטמון מתחת למצבה שראינו בתחילת המאמר (תמונה 1) יכול היה להיות נוצרי או יהודי.

הקטע על תחרויות הספורט בדרשה החדשה של אוריגנס שופך אור על מנגנוני השיח התרבותי והדתי בקיסריה במאה השלישית לסה"נ. אב הכנסייה מתכתב עם המסורת היוונית של המשחקים האולימפיים ומציג את עצמו כשופט כלל-יווני ואת פסחא כשיא אולימפי. קהל שומעיו מוזמן לקבל עליו אימון (רוחני) מחמיר כמו זה של השחקנים האולימפיים. הרטוריקה התחרותית שלו דומה לזו של לוקיאנוס ושל פילוסטרוטוס, אנשי הסופיסטיקה

לתופעה הרומית המובהקת של הגלדיאטורים. כבר פילון האלכסנדרוני מעיד על השימוש הרומי במילים יוונית קלאסיות (על שכל אדם ישר הוא בן חורין 112–113). אם השפה היוונית, להבדיל מהעברית והלטינית, נרתעה מקליטת מלים מושאלות משפות זרות, זאת הייתה דרך לעדכן אותה לנוכח מציאות תרבותית חדשה.

תחרויות ספורט כסממנים של זהות דתית

השנייה. כמותם הוא יוצר דימויים רציניים ומשעשעים גם יחד, שמאמצים את המסורת היוונית ובר-בזמן חותרים תחתיה. דימויים אלה מאפשרים לו לחצוב מרחב חדש לקהילה הנוצרית. בהיותו מנהיג דתי אוריגנס משלב את חג הפסחא בלוח היווני-רומי ומזמין את חברי הכנסייה בקיסריה, החיים בקרבת האצטדיון המפורסם, לראות עצמם כמתאמנים לקראת תחרות אתלטית וכמשתתפים באירוע ציבורי באימפריה הרומית. הדיון של אוריגנס תורם להבנתנו בנוגע להשפעת השיח של הסופיסטיקה השנייה מעבר למחברים המזוהים איתה רשמית. נראה שבקיסריה התקיימה תרבות נוצרית עירונית שהשתלבה במרחב היווני הכללי של התקופה.

גם חז"ל פגשו את המציאות של תחרויות הספורט בקיסריה והכירו יהודים שהתאמנו בקביעות, אולי אף שכם אל שכם עם חברי הקהילה של אוריגנס. תגובתם למציאות זו מספקת את המסגרת ההיסטורית המסייעת להבין את עמדת אוריגנס. אומנם חז"ל השלימו עם האימונים בימי השבוע, אך הקפידו על שמירת השבת כיום מיוחד ללא אימונים. התיעוד המפורש של מתאמנים יהודים מעלה את האפשרות שהיו מתאמנים נוצרים שאוריגנס היה מודע אליהם בקהילתו אף שלא הזכיר אותם. להבדיל מאוריגנס, חז"ל לא התייחסו לשופטי המשחקים או לאולימפיה עצמה וגם לא פירשו את הפסח באמצעות מטפורות מעולם האתלטיקה. הם העדיפו את המודל של המשתה היווני ומיקמו את חגם באזור פרטי יותר של התרבות היוונית. בהשוואה אליהם בולטת המגמה הציבורית של אוריגנס.

בר-בזמן חז"ל השתמשו בדימויים אתלטיים בפרשנות התורה ויצרו בקרב קהילתם שיח היברידי הדומה לזה של אוריגנס והסופיסטיקה השנייה. לימוד התורה מוצג כפעילות מקבילה לאימון הספורטיבי ואלוהים נמשל לשופט בתחרויות. רבי שמעון בר יוחאי אימץ עמדה דומה לזו של אנכרסיס בדיאלוג של לוקיאנוס וממנה נרמזת מעורבותו במסורת היוונית על ידי תיאור הפרשנות שלו באותו מונח שמתאר את פעילותו של השופט. שיח זה מלמד על עמדה דו-ערכית שאפיינה גם את הסופיסטיקה השנייה. המחברים המזוהים עם התנועה היוונית נטו להזרה של האתלטיקה הקלאסית ולהפעלת המוטיבים המסורתיים בדרכים חדשות, פעם באימוץ יחסו הרציני והחיובי של סולון ופעם בהתלוצצות ובאימוץ התפקיד של אנכרסיס. המאמצים של האליטות הדתיות בקיסריה לקבוע גבולות וסייגים משקפים דווקא מציאות שבה אורחות חייהם היו מעורבים בסביבתם וחושפים את מידת מעורבותם בתרבות ההלניסטית.

HISTORIA

Editors:

OFER ASHKENAZI, MICHAL BIRAN, DANIELA DUECK,
RUTH GINIO

Number 49 • August 2022

JOURNAL OF
THE HISTORICAL SOCIETY OF ISRAEL • JERUSALEM

Editorial Board:

*Prof. Steven E. Aschheim, Prof. Yosef Kaplan, Prof. Ranon Katzoff,
Prof. Ilana Krausman Ben-Amos, Prof. Benyamin Neuberger, Dr. Ilan Rachum,
Prof. Ron Robin, Prof. Shulamit Shahar, Prof. Aron Shai, Prof. Dror Ze'evi*

General Manager, The Historical Society of Israel: Dr. Ts'ela Rubel

Editorial Secretary: Mor Geller

Production Editor: Noa Greenwald-Assis

Published with the assistance of the Ministry of Culture and Sport

HISTORIA, Jerusalem, P.O.Box 10477, Israel 9110401

Tel: 02-5650444/5; Fax: 02-6712388

E-mail: historia@history.org.il

Website: www.historical.org.il

ISSN 0334-4843 • Printed in Israel

© All Rights Reserved, 2022

No part of this publication may be reproduced in any form or by any means,
electronic or mechanical, including photocopy, recording or any information storage
or retrieval system, without permission in writing from the publisher.

Typesetting: Ronit Gilad • Printing: Alko Print, Jerusalem

CONTENTS

5	Oded Irshai and Yonatan Livneh	The Apparition of the Shining Cross (351 CE): On the Evolution of a Foundational Event in the History of the Jerusalem Church, and Its Entry into the Local Liturgical Cycle
47	Maren R. Niehoff	Athletic Competitions as Markers of Religious Identity in Caesarea: Insights from Origen's Newly Discovered Homilies, the Second Sophistic, and Rabbinic Literature
79	Shakhar Rahav	Dreaming of a Life of Sharing and Solidarity: Communal Groups in China's May Fourth Movement
109	Avi Rubin	Interview with Prof. Cemal Kafadar
	<i>Review Essays</i>	
129	Elazar Weinrib	Altered Pasts (Richard J. Evans, <i>Altered Pasts: Counterfactuals in History</i> , Brandeis University Press, Magnes Press and The Historical Society of Israel, Waltham, MA – Jerusalem, 2020)
137	Tali Berner	Not All families are alike (Uriel Simonsohn and Yaniv Fox [ed.], <i>The family in Late Antiquity: Between Kindship and Community</i> , The Bialik Institute, Jerusalem 2019)
V		English Summaries

Contributors

Prof. Oded Irshai	Department of Jewish History and Contemporary Jewry, The Hebrew University of Jerusalem, oded.irshai@mail.huji.ac.il
Yonatan Livneh	Department of Jewish History and Contemporary Jewry, The Hebrew University of Jerusalem, yonatan.livneh@mail.huji.ac.il
Prof. Maren Niehoff	Department of Jewish Thought, The Hebrew University of Jerusalem, maren.niehoff@mail.huji.ac.il
Dr. Shakhar Rahav	Department of Asian Studies, University of Haifa, shakhar@research.haifa.ac.il
Prof. Avi Rubin	Department of Middle East Studies, Ben-Gurion University of the Negev, avirubin@bgu.ac.il
Prof. Elazar Weinrib	Emeritus, Department of History, Philosophy and Judaic Studies, The Open University of Israel, eweinryb@yahoo.com
Dr. Tali Berner	Program in Research of Child and Youth Culture, Tel Aviv University, tmberner@gmail.com

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in
Historical Abstracts and *America: History and Life*

SUMMARIES

THE APPARITION OF THE SHINING CROSS (351 CE): ON THE EVOLUTION OF A FOUNDATIONAL EVENT IN THE HISTORY OF THE JERUSALEM CHURCH, AND ITS ENTRY INTO THE LOCAL LITURGICAL CYCLE

Oded Irshai and Yonatan Livneh

This paper introduces Cyril of Jerusalem's Letter to Emperor Constantius II in which the bishop delivers the good news of an apparition of a shining Cross in the city's skies, on May 7, 351, and focuses on the curious disappearance of the event from fourth-century sources and its resurfacing in later material. The paper opens with a presentation of the Epistle against the backdrop of the political challenges facing Constantius's rule at the time, alongside Cyril's inner-church contested position vis-à-vis the rival provincial metropolitan church of Caesarea. The Emperor's death and Cyril's fluctuating fortunes in the following decades set unfavorable circumstances for the Letter's circulation and for the celebration of the event it portrays. Thus, it is only in the fifth century that we find the tradition of the Apparition of the Cross highlighted in our sources. The paper follows this trajectory and demonstrates that information regarding the vision of the Cross survived via parallel chains of transmission – imperial records, on the one hand, and local Jerusalemite traditions, on the other. Lastly, the paper inspects the evidence for the adoption of the event in the local liturgical cycle and dates it to Juvenal's episcopacy (c. 422–458 CE), later than usually assumed. The event's rise in importance in the local calendar culminated, so the paper claims, by the late 420s, as can be seen in the choice to celebrate the foundation of Euthymius' monastery in 428 on May 7, under the patronage of the Jerusalem Patriarchate. A Hebrew translation of the Greek Epistle is appended.

SUMMARIES

ATHLETIC COMPETITIONS AS MARKERS OF RELIGIOUS
IDENTITY IN CAESAREA:
INSIGHTS FROM ORIGEN'S NEWLY DISCOVERED HOMILIES, THE
SECOND SOPHISTIC, AND RABBINIC LITERATURE

Maren R. Niehoff

This article presents and translates for the first time a passage from Origen's newly discovered homilies on the Psalms, which deals with the Olympic Games. The Church Father delivered this homily toward the end of his career in Caesarea, probably at the beginning of the Easter celebrations, which then still lasted for a whole week like the Jewish Passover. Origen takes a surprisingly detailed interest in the athletic games and throws important new light on the culture of Late Antique Caesarea, where the competitions had been flourishing since their inception by Herod. The article uses epigraphic and material evidence to reconstruct the historical context of the games in Caesarea and Origen's place in the discourses about them.

The article furthermore provides a close literary analysis of Origen's rhetoric and offers a historical contextualization by comparison to the Second Sophistic and rabbinic literature. The Church Father emerges as inscribing himself into the Greco-Roman tradition of the Olympic Games, imagining himself as a superior *hellenodikes* and fashioning Easter as an Olympic feast. His rhetoric resembles that of the Second Sophists Lucian and Philostratus, creating like them a playful web of serio-comic images, which allows him to carve a new space for the Christian community. As a leader of the church, he furthermore inscribes a specific Christian holiday into the Greco-Roman calendar and invites the members of his community in Caesarea, situated next to the famous stadium, to imagine themselves at a public event in the larger cultural landscape of public festivals in the Roman Empire.

The rabbis also encountered the athletic competitions in Caesarea and were likewise familiar with members of their community training on a regular basis, perhaps even together with the members of Origen's community. Their reaction to this reality provides the proper context for understanding Origen's position. While the rabbis accepted athletic training throughout the week, they

SUMMARIES

insisted on the Shabbat as an exception to the rule. This explicit reference to the reality of athletic training outside the realm of clerical authority may well suggest that Origen, too, was aware of the continuous training of members of his community, which he chose not to mention in his homily. Moreover, the rabbis, unlike Origen, did not directly refer to the *hellenodikai* or the Olympic Games and refrained from imagining the Passover in terms of the famous athletic tradition. They instead chose the Hellenistic symposium as a model for their holiday and located themselves in a more private sphere than Origen. The comparison with the rabbis thus highlights the degree of Origen's public and overtly Greco-Roman orientation.

At the same time, however, the rabbis indulged in metaphors of athletic competitions when interpreting the Torah and thus created within their own community a rich discourse resembling that of Origen. They subtly compared Torah study to athletic training and imagined God as an archetypal judge of the athletic competitions. Rabbi Shimon ben Yochai assumed the position of Anacharsis in Lucian's famous dialogue and signaled his complicity in Greek manners by describing his own hermeneutic activity in the same terms as that of the Greek judges. These discourses in Late Antique Caesarea and in *Palaestina* show the characteristic ambiguity of the Second Sophistic. They engage with the traditions of Greek athletics by defamiliarizing and reactivating them in ever new ways, once playing a role resembling that of Lucian's Solon and at other times that of Anacharsis. The efforts of the different religious elites to draw firm boundaries obviously reflect a much messier reality around them.

SUMMARIES

DREAMING OF A LIFE OF SHARING AND SOLIDARITY: COMMUNAL GROUPS IN CHINA'S MAY FOURTH MOVEMENT

Shakhar Rahav

In the aftermath of the First World War, while diplomats forged a new international order, local activists in many countries aspired to national liberation and explored new forms of social and political organization. In China, these explorations gave rise to the New Culture Movement (1915–1923) and May Fourth Movement of 1919, which are widely seen as a cultural and political watershed. While much research has focused on the movements as antecedents of Chinese Communism, this article focuses on attempts in cities across China between 1919 to 1921 to form small egalitarian groups predicated on sharing and solidarity as steps toward a peaceful and just society.

Although these groups were small and short-lived, they aroused much interest in reformist circles across China and among leaders of the New Culture Movement such as Hu Shi, Chen Duxiu, and Cai Yuanpei. This micro-history of these groups' formation and activities – shared work, study, daily life, and gender relations – illuminates the idealism of this formative period, and the obstacles that faced would-be reformers.

Furthermore, many of the groups' members and supporters went on to become influential figures in Chinese politics and culture, in China and eventually Taiwan, including labor organizer Deng Zhongxia, musicologist Wang Guangqi, and leader of the communist party Mao Zedong. Echoes of these groups' idealism can be found in subsequent projects, culminating in the People's Communes of the 1950s, and even in revival attempts in the current century.